

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Bc. Iveta Mikošková

Tabuizované motivy v literatuře pro děti a mládež

Olomouc 2015

vedoucí práce: Doc. PhDr. Vlasta Řeřichová, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 20. dubna 2015

.....
Iveta Mikošková

Poděkování

Děkuji pedagogickým pracovníkům katedry českého jazyka za poskytnutí odborné pomoci i osobní podpory. Rovněž děkuji své rodině a partnerovi, kteří mi byli velkou oporou po celou dobu studií.

Věnování

Tuto práci věnuji svým rodičům, kteří mi dopřáli pocit bezpečí a umožnili vyrůstat v láskyplném prostředí, a svému bratrovi, díky jehož podpoře věřím v pravdu a dobré konce.

OBSAH

ÚVOD	7
1 VÝVOJ LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ SMĚŘUJÍCÍ K DETABUIZACI VYBRANÝCH TÉMAT	9
1.1 Počátky spojené s vývojem postavy outsidera v literatuře pro děti a mládež.....	10
1.2 Detabuizace motivů a témat literatury pro děti a mládež po roce 1989.....	11
2 KOMUNIKAČNÍ PŮSOBNÍ LITERATURY NA ČTENÁŘE.....	13
2.1 Psychologická propracovanost postav v literatuře pro děti a mládež.....	13
2.2 Komunikační působení literatury na čtenáře a identifikační potenciál literatury ..	15
2.3 Terapeutický potenciál literatury pro děti a mládež	17
2.4 Možnosti literatury v rámci dospívajícího čtenáře.....	20
3 TRAUMA ZPŮSOBENÉ SEXUÁLNÍM ZNEUŽÍVÁNÍM V DĚTSTVÍ	24
3.1 Vznik a vývoj lidské sexuality.....	24
3.2 Problematika sexuálního zneužívání	25
3.3 Oběť sexuálního zneužívání	27
3.4 Terapie dospívajícího jedince	29
4 STEPHEN CHBOSKY	33
4.1 Stephen Chbosky v kontextu americké literatury ve Spojených státech	33
4.2 Autor Stephen Chbosky	36
5 ROMÁN STEPHENA CHBOSKYHO <i>TEN, KDO STOJÍ V KOUTĚ</i>.....	38
5.1 Překlad a jazykový rozbor	39
5.2 Kompoziční rozbor	40
5.3 Děj.....	42
5.4 Prostředí a čas	44
5.5 Hlavní hrdina románu	44
5.6 Vedlejší postavy.....	46
6 INTERPRETACE KLÍČOVÝCH MOTIVŮ V ROMÁNU STEPHENA CHBOSKYHO <i>TEN, KDO STOJÍ V KOUTĚ</i>	50
6.1 Klíčové motivy románu	50
6.2 Hlavní téma románu.....	54
6.3 Další motivy románu	55

6.4	Možné reakce na zobrazené motivy a témata románu	55
7	LITERATURA JAKO MOŽNÝ TERAPEUTICKÝ PROSTŘEDEK V RÁMCI ROMÁNU STEPHENA CHBOSKYHO <i>TEN, KDO STOJÍ V KOUTĚ</i>	58
7.1	Literární postava v procesu terapie	58
7.2	Terapeutický potenciál románu Stephena Chboskyho <i>Ten, kdo stojí v koutě</i>	64
	ZÁVĚR	68
	SEZNAM PRAMENŮ, LITERÁRNÍCH A ELEKTRONICKÝCH ZDROJŮ	71

ÚVOD

Ve své diplomové práci se zaměřím na témata a motivy v románu *Ten, kdo stojí v koutě* autora Stephena Chboskyho, která byla v literatuře v jisté době tabuizována.

Můj zájem o tuto problematiku vyvstává z představy o literatuře pro děti a mládež jako o určitém terapeutickém prostředku. Může totiž mladým čtenářům umožňovat reflexi těžkých životních situací, s nimiž se zejména v dysfunkčních rodinách často potýkají, a nabízí jim povzbuzení a víru v možné zlepšení, ale také návody, jak se s těmito zkušenostmi vyrovnat. V souvislosti s recipiency, kterých se osobně tyto problémy netýkají, se pak dá uvažovat o literatuře pro děti a mládež mající preventivní potenciál chránit děti a mladistvé před sociálně patologickými vlivy.

Dle řady autorů tak plní literatura pro děti a mládež nejen funkci estetickou, formativní, společenskou atd., ale také funkci informativní a terapeutickou. Přináší recipientovi faktické informace o dané problematice, ujišťuje ho o samotné existenci daného problému vůbec, tzn. pomáhá mu pojmenovat tento problém, což zabraňuje potlačování přirozených myšlenek a pocitů, a konečně předkládá mu nejrůznější návody, jak se vyrovnat s nežádoucí situací. Jakkoli dalece obohatí a pozitivně ovlivní umělecká literatura dítě či mladistvého, skutečnost, že mu například potvrdí adekvátnost vlastních pocitů, myšlenek a chování, a posílí jeho víru v lepší budoucnost, pak může být opravdovou pomocí.

V posledních letech vycházejí mnohé knihy pro děti a mládež zabývající se citlivými tématy, jako je domácí násilí, týrání dětí či dokonce sexuální zneužívání dětí a mladistvých.

Má diplomová práce se skládá z části literárně-teoretické a psychologické a části zaměřené na analýzu a interpretaci románu Stephena Chboskyho *Ten, kdo stojí v koutě*. V první části stručně mapuji vývoj literatury pro děti a mládež, který vyústil v detabuizaci společenských témat a kvalitní psychologickou propracovanost literárních postav. V centru bude stát outsider, jedinec trpící určitým traumatem, v tomto případě způsobeným sexuálním zneužíváním, a to jak ve smyslu hlavního hrdiny literárního příběhu, tak také vzhledem k potenciálnímu čtenáři. Proto se dále stručně věnuji problému obětí sexuálního zneužívání a traumatu, které je s ním spojené.

V další části své práce se zaměřím na analýzu knihy *Ten, kdo stojí v koutě* amerického autora Stephena Chboskyho, jejímž hlavním tématem je sociální izolace jedince

ve společnosti. Důraz budu klást nejen na motivickou a tematickou stránku knihy, ale zaměřím se stejně jako v předešlé části také na postavení hlavního hrdiny ve společnosti a literární funkce tohoto díla.

Nakonec se pokusím nabídnout vysvětlení, proč může mít literatura za určitých podmínek na recipienta terapeutický dopad.

Rovněž se budu snažit poukázat na skutečnost, že dnes děti a dospívající v českých zemích (a nejen zde) mohou číst o dětských traumatech způsobených v důsledku domácího násilí, alkoholismu rodičů, šikanování ze strany vrstevníků, sexuálního zneužívání a mnoha jiných sociálně patologických jevech z hlediska obětí, je způsobena společensko-historickými změnami a s nimi souvisejícím literárním vývojem po roce 1989. Ten přinesl mimo jiné detabuizaci dříve zamlčovaných či opomíjených motivů a témat v literárních příbězích určených dětem a mládeži. Otevřené a svobodné zpracování i těch nejcitlivějších témat spolu s novými způsoby jejich zobrazení pak rozvinuly funkce literárního díla a posílily jeho schopnost ovlivnit své čtenáře.

Cílem této diplomové práce je ozřejmit názor, že může literatura pro děti a mládež za určitých podmínek plnit také terapeutickou funkci. Proto je předmětem mé analýzy právě román Stephena Chboskyho o dospívajícím chlapci, který se snaží vyrovnat s následky výše uvedeného psychického traumatu.

1 VÝVOJ LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ SMĚŘUJÍCÍ K DETABUIZACI VYBRANÝCH TÉMAT

Literatura určená dětem a mládeži prošla dlouhou transformací, než získala současnou podobu, aby splnila požadavky dnešního moderního a náročného mladého čtenáře. Zejména v posledních desetiletích, kdy vzrostl vliv médií a umění se snažilo vyhovět rychlému vývoji, byla nejen literatura vystavena mnohým vlivům, na které musela pohotově reagovat.

Rychlé tempo dnešní doby, medializace ve všech formách, společenský tlak, pocit chaosu a ztráty intimity, relativizace hodnot i rostoucí individualismus působí na vývoj veškerého umění. Literatura plní požadavky společnosti v podobě zobrazování nových aktuálních témat i způsobů jejich zpracování, čímž vzniká široká paleta podob uměleckých textů. Spisovatele spojuje stále větší otevřenost, a to i v oblasti textů určených dětem a mládeži. V literárních příbězích určených těmto mladým čtenářům dnes nalézáme narušené mezilidské vztahy a partnerské vazby, obrazy dysfunkčních rodin a s nimi související problémy: drogovou závislost, alkoholismus, týrání a zneužívání dětí, ale také šikanu, konflikty vznikající z rasové nesnášenlivosti a mnoho dalších patologických jevů. Tato literární témata jsou odrazem současného života kolem nás, společnosti, která se mění v důsledku výše zmiňovaného vývoje.

Vážnost témat, různorodost příběhového ztvárnění a stoupající nároky na recipienta v oblasti intencionální literatury psané výhradně pro děti a mládež způsobují, že jsou dnes knihy přitažlivé také pro dospělé čtenáře, kteří oceňují zejména jejich otevřenost a schopnost zachytit realitu srozumitelným a zároveň originálním způsobem. Zároveň tvorba neintencionální literatury, kterou spisovatelé původně neurčili výlučně dětem a mládeži, bývá nyní právě pro ně přitažlivá a vyhledávaná. Autoři slovníku autorů světové literatury pro děti a mládež jsou toho názoru, že *„hodnotná literatura pro děti a mládež je dobrá také pro dospělé a naopak. Dobrá kniha svými estetickými kvalitami a svou funkcí odstraňuje hranice mezi literaturou pro děti a literaturou pro dospělé a potvrzuje, že existuje pouze literatura a neliteratura.“*¹

¹ DOROVSKÝ, I. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež. I., Zahraniční spisovatelé.* Praha: Libri, 2007, s. 8.

1.1 Počátky spojené s vývojem postavy outsidera v literatuře pro děti a mládež

Téma outsidera sice není v literatuře pro děti a mládež v 90. letech nové, avšak získává jinou podobu i funkci. Outsiderství jako sociálně patologický fenomén se vztahuje k sociálnímu aspektu osobnosti, tedy k přijímání jedince jeho vnějším okolím a také k jeho vnitřnímu sebehodnocení. Pak je outsider člověk z okraje společnosti.² Takový typ hrdiny se objevoval již v první polovině 19. století například v dílech Charlese Dickense, který zobrazoval chudé, týrané sirotky. Jeho postavy trpěly těžkými sociálními poměry, avšak nemusely se vyrovnávat se svou pozicí z vnitřního hlediska. Tento úděl tedy nenarušil jejich sebepojetí, což příliš neodpovídá realitě. Šubrtová v této souvislosti připomíná Dickensova Olivera Twista, který „*si i v nejbídnějších podmínkách dokáže uchovat morální integritu, která s vnuceným statusem zloděje a podvodníka nekoresponduje.*“³ V často až sentimentálně vykonstruovaném příběhu se pak sirotci dostanou k majetku, naleznou ztracenou rodinu a z opovrhovaného a ponižovaného hrdiny se stává hrdina respektovaný a uznávaný, přičemž jeho sebehodnocení se po celou dobu nijak nezměnilo.⁴

Ve dvacátém století již hrdina outsider získává jakýsi symbolický význam spasitele. Opět jde často o sirotka, např. Harryho Pottera ve stejnojmenné románové sérii (1997–2007) autorky J. K. Rowlingové, či dítě žijící pouze s jedním rodičem, jako např. Bastien v knize *Nekonečný příběh* (1979) spisovatele Michaela Endeho. Hrdinové jsou stále odlišní od ostatních, bývají opovrhováni či jinak postiženi, ovšem disponují nyní magickými a fantastickými schopnostmi, popřípadě se na ně jistá kouzla alespoň vztahují.⁵

Ve druhé polovině 20. století již do příběhů outsiderů proniká vyšší míra psychologizace postav. Ve světě vzniká v 60. letech tzv. „literatura otázek“, která postupně vytlačuje „literaturu odpovědí“, jak je nazývá Šubrtová. Ta umožňuje čtenáři interpretovat knihu různými způsoby a nebýt pouze pasivním příjemcem příběhu. Navíc pronikají do dětské literatury moderní narační styly, příběh se často mísí s odlišnými žánrovými prvky a fakt, že zobrazuje závažná témata, přispívá k zamlžení hranic mezi literaturou pro děti a pro dospělé.⁶ Literatura určená dětem a mládeži reflektuje krize vzniklé z pocitu odcizenosti smutku, strachu apod.

² Mluvíme o vyloučení ze společnosti na periferii v negativním smyslu.

³ ŠUBRTOVÁ, M. Fenomén outsiderství v próze pro děti a mládež. In URBANOVÁ, S. a kol. *Šedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. V Olomouci: Votobia, 2004, s. 124.

⁴ Tamtéž, s. 124.

⁵ Tamtéž, s. 124.

⁶ Tamtéž, s. 145.

V české literatuře pro děti a mládež se outsiderské téma objevuje v 80. letech 20. století. Zajímavé je, že v tomto období je outsiderem jedinec, který se na první pohled od svých vrstevníků nijak neliší a jeví se jako zcela průměrný. Zdá se být z dobře fungující rodiny, sociálně zajištěn, svými vrstevníky uznáván a ve škole považován za bezproblémového žáka. Právě jeho absolutní průměrnost vyústí až v jakousi neosobitost, která tohoto jedince nakonec tíží.⁷

Teprve v 90. letech se čeští autoři odvažují detabuizovat i takovou tematiku, která v jiných zemích zdomácněla již v 60. letech. Otevřeně reflektují problematiku mentálního, fyzického, sociálního či kulturního handicapu, díky kterému se jedinec často ocitá na okraji společnosti, ale jde také o postavy outsiderů, kteří se vydělují ze svého okolí, aniž by byli natolik výrazně stigmatizováni.

1.2 Detabuizace motivů a témat literatury pro děti a mládež po roce 1989

Zásadní změny v oblasti literatury pro děti a mládež se v českých zemích odehrály během 90. let 20. století. Listopadové události roku 1989, spojené s pádem totalitního režimu, přinesly změny týkající se politiky, ekonomiky, kultury a také knižního trhu. Do doposud stojatých literárních vod přitékalo množství nejrůznějších vlivů. Rozdílnost autorů, kteří byli nyní zastoupeni všemi generacemi a měli odlišné tvůrčí zkušenosti, a také přítok mnoha zahraničních děl se svými specifiky nabízely nyní širokou paletu témat. „*Psaní a vydávání knih pro děti se v 90. letech stalo téměř masovou záležitostí, někteří autoři se pouze objevili a pak navždy zmizeli, jiní podlehli tržnímu kouzlu a kvantifikovali svou tvorbu do několika desítek titulů.*“⁸

Umění se po roce 1989 postupně vymanilo z ideologického diktátu. Umělci získali tvůrčí svobodu a čtenáři širokou a pestrou nabídku titulů. Zásadní změny v rámci dětské literatury se týkaly rehabilitací dříve tabuizovaných motivů a témat, jako byl např. skauting, otázka náboženství, sex, zdravotní handicap i mnoho dalších choulostivých témat.⁹

K aktuálním společenským tématům, jež byla v minulosti většinou opomíjena či tabuizována, se v oblasti soudobé literatury pro děti a mládež vyjadřují autoři v monografiích

⁷ TOMAN, J. Polistopadová česká teorie a kritika literatury pro děti a mládež. In URBANOVÁ, S. a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. V Olomouci: Votobia, 2004, s. 307.

⁸ URBANOVÁ, S. a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. V Olomouci: Votobia, 2004, s. 10.

⁹ TOMAN, J. *Současná česká literatura pro děti a mládež: (tvorba 90. let 20. století.)* Brno: Cerm, 2000, s. 3.

s názvem *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*¹⁰ (2014). Publikace se zabývá mimo jiné obrazem rodiny v současné příběhové próze s dětským hrdinou, obrazem dětství a dospívání, ale také reflexí sociálně patologických jevů a handicapu v současné české i zahraniční literatuře pro děti a mládež. Zároveň nabízí analýzu, interpretaci a charakteristiku dominantních funkcí vybraných beletristických textů. Orientuje se na vzájemnou hierarchii funkce estetické, informativní a formativní, přihlíží k recepční teorii, ale vyjadřuje se také k působení literárního příběhu na mladého čtenáře. Tato monografie mapuje knihy určené dětskému čtenáři, které podávají nezkrasovaný obraz dysfunkční rodiny a konflikty dětí, jež se potýkají s alkoholismem rodičů, jejich rozvodem, vlastní drogovou závislostí, šikanou, týráním, sexuálním zneužíváním a dalšími traumaty.

Toman vysvětluje preferenci těchto témat, která podle něj „*vyplýnula z jejich společenské aktuálnosti i apelativní a formativní intence*“¹¹. Dále pak Toman upozorňuje na jiný důležitý rys měnící se literatury pro děti a mládež spojený s tématy, a tím je názorová a faktická otevřenost děl.¹²

Výrazné téma tohoto období zmiňuje ve své publikaci o problematice literatury pro děti a mládež Urbanová, a sice téma odlišnosti. Má na mysli odlišnost osobnostní i psychosociální. Postavy nově vydávaných knih byly v pozici outsiderů trpících nejrůznějšími problémy, komplexy, strachy a frustracemi. Ač mnohdy dokážeme tyto stavy psychologicky jasně vysvětlit, sociálně je zvládnout bývá velmi obtížné. A právě odlišnost hrdinů od zbytku společnosti se v knize stává hybnou jednotkou příběhů.¹³

¹⁰ SLADOVÁ, J. a kol. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.

¹¹ TOMAN, J. Obraz české literatury pro děti a mládež v současné literárněvědné reflexi. In *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 153.

¹² Tamtéž, s. 153.

¹³ URBANOVÁ, M. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. V Olomouci: Votobia, 2004, s. 11.

2 KOMUNIKAČNÍ PŮSOBENÍ LITERATURY NA ČTENÁŘE

Každé umělecké dílo má moc působit na svého recipienta, jelikož do jisté míry odhaluje autorovy prožitky, či alespoň možnou variantu výkladu, a nabízí čtenáři prožitek vlastní, subjektivní. Čtená literatura pak má tu výhodu, že dokáže ovlivnit i velice mladého člověka, v tomto případě dítě, jehož míra ovlivnitelnosti bývá dokonce mnohem vyšší v porovnání s dospělým, a to mnohdy zcela zásadně. Proto by měl každý autor cítit jistou zodpovědnost za své knihy určené mladým čtenářům.

2.1 Psychologická propracovanost postav v literatuře pro děti a mládež

Po listopadových událostech v roce 1989 nastaly v Československu převratné společenské změny, které výrazně poznamenaly také oblast knižní kultury orientované na dětské čtenáře. Literatura určená dětem a mládeži se vymanila z područí ideologického diktátu a odstranění mnoha bariér přineslo spisovatelům nové možnosti. Bez obav se nyní mohli literárně vyjadřovat ke všem aktuálním problémům doby, a to i v souvislosti s dětským hrdinou a jeho prožíváním. Knihy, které vycházely pro děti a mládež, věnovaly stále více pozornosti intelektuální složce. Dříve diskriminovaní autoři získali tvůrčí svobodu, byla rehabilitována tabuizovaná témata a došlo k liberalizaci knižního trhu.¹⁴

Toman však upozorňuje také na negativní dopady vývoje dětské literatury. Píše o přílivu komerčně zaměřených aktivit. Knižní trh nabízel množství triviálního a tzv. brakového čtiva, které přirozeně taktéž proniklo do četby dětí a dospívajících, a to jak cizího původu tak také z domácí produkce. Dále Toman vysvětluje, že na takovou otevřenost a interpretační svobodu nebyli autoři dostatečně připraveni. Spisovatelé nedokázali věrohodně reflektovat vnitřní a vnější svět moderního dítěte ve svých dětských hrdinech. Silně zafixované literární stereotypy, konstrukce a přístupy typické pro 70. a 80. léta 20. století způsobily, že byli autoři mnohdy bezradní a tápali ve své tvorbě. Témata postrádala invenci a některé příběhy se projevíly jako věkově neadekvátní.¹⁵

¹⁴ TOMAN, J. *Současná česká literatura pro děti a mládež: (tvorba 90. let 20. století.)* Brno: Cerm, 2000.

¹⁵ Tamtéž.

Polistopadová exploze literárního "škváru" se u nás projevila zvláště v žánru tzv. ženského a dívčího románu, které nabízejí čtenářkám anachronické náměty, syžetová schémata a osvědčené modely idylických a sentimentálních milostných příběhů.¹⁶

Opakem výše zmiňovaného typu knih bylo např. umělecké novátorství Ivy Procházkové v oblasti literatury pro děti mladšího školního věku. Z dalších autorek, které zobrazily děti determinované rodinnými, kulturními či sociálními problémy, můžeme jmenovat Martinu Drijverovou či Moniku Elšíkovou a jejich realistické příběhy dětí, dále Danielu Fischerovou a další.

Tyto autorky, stejně jako mnoho dalších spisovatelů píšících pro děti a mládež, dokázaly mladému čtenáři srozumitelnou formou zprostředkovat prožitky literárního hrdiny, který se nachází přibližně ve stejném věku a zabývá se podobnými problémy. Jejich příběhy jsou důvěryhodné a dokáží recipienta zaujmout a vtáhnout do děje. Zejména knihy se sociálně patologickou tematikou vyžadují psychologickou propracovanost námětu, nebo, jak můžeme číst v kapitole Sladové, Lišovské a Hnidákové (*Obraz rodiny v současné příběhové próze pro děti a mládež*), vysokou míru autenticity a naléhavosti svědectví, které podávají. Autorky se zabývají knihami se silnou informativní a formativní funkcí, i když estetická funkce literárního díla není výrazněji akcentována. Jde o recepčně náročnější díla, knihy s autobiografickými prvky, osobní výpovědi a autentická svědectví podaná beletrizovanou, často deníkovou, formou.¹⁷

O reflexi vnitřního světa dítěte a věrohodnosti příběhu v rámci literatury pro děti a mládež se vyjadřuje také Bariaková. Píše, že je nutné, aby literatura vycházela ze skutečnosti a tím se stala přesvědčivější. Důležité je nejen pravdivé zachycení dobového kontextu, ale zejména zachycení psychologie postavy, její vnitřní prožívání i sociální dobový kontext. Zastoupení obou rovin textu, jež se vzájemně protínají a ovlivňují, nám umožňuje zachytit a pochopit celkovou osobnost postavy a jeho místo i podobu, jež mu určuje společnost.¹⁸ Homolová hovoří v této souvislosti dále o nutnosti psychologie postav korespondující s psychologií recipienta, zde dítěte či mladistvého.¹⁹

¹⁶ TOMAN, J. *Současná česká literatura pro děti a mládež: (tvorba 90. let 20. století.)* Brno: Cerm, 2000.

¹⁷ SLADOVÁ, J. LIŠOVSKÁ, P. HNIDÁKOVÁ P. *Obraz rodiny v současné příběhové próze s dětským hrdinou.* In SLADOVÁ, J. a kol. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 28.

¹⁸ BARIAKOVÁ, Z. *Podoby outsiderstva v literatuře pro děti a mládež.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2012.

¹⁹ HOMOLOVÁ, K. *Celostní způsob komunikace literární postavy s dětským čtenářem jako facilitující prostředek nové společenské integrace.* In NOVÁK, R. a kol. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: komunikace s dětmi ve společné Evropě: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka*

Dnes jsme obklopeni kvalitními tituly autorů a autorek, jako je *Nikolina cesta* Michaely Fišarové z roku 2012, *Maminko, prosím tě nepij!* (2004) Kateřiny Havlové, *Jen neskončit v děcáku* (2006) Věry Řeháčkové atd., a stejně tak překlady některých zahraničních spisovatelů, jakým je například Patrick Ness, Meg Rosoffová, David Almond, Ann Dee Ellisová, Patricia Reilly Giffová, Stephen Chbosky, o němž bude dále psáno, a dalších. Tito autoři i mnoho dalších píše texty pro děti a mládež, přihlížejí k psychosociálním determinantám a socializačním aspektům, čímž posilují formativní funkci literatury. Jejich knihy pak neposkytují čtenáři pouze pobavení a vytržení z běžného denního života, ale mohou ovlivnit jeho vývoj a pomoci objasnit některé otázky, na něž často hledáme odpověď i my.

Jmenovaní autoři zobrazují problémy zasahující do dětského světa, zprostředkovávají obraz dospívání jako identifikační proces s potřebou vlastní hodnotové orientace a otevřeně reflektují i dříve zamlčovaná témata (smrti, sexu, násilí, šikany), která nesou silný sociální potenciál, přičemž dokáží dnešního mladého čtenáře skutečně zaujmout.

2.2 Komunikační působení literatury na čtenáře a identifikační potenciál literatury

*„Medzi umeleckým textom a jeho čitateľom sa uskutečňuje zložitý, ale predovšetkým osobitý, preto aj neopakujúci sa kultúrny, poznávací a interpretačný vzťah, ktorý má charakter komunikačného procesu v ‚priestore‘ kultúry. Aj preto ho považujeme pracovne za (neverejnú) intímnu komunikáciu, o ktorej čitateľ môže, ale aj nebude hovoriť. O kvalite, priebehu a výsledku takto vymedzeného komunikačného ‚procesu‘ medzi čitateľom a umeleckým textom vopred nemožno vypovedať s jasným hodnotením. Jeho zvláštnosť je určená mnohými faktormi, ktoré súvisia s kvalitou čitateľa, systémom literárneho vzdelania a kultúrnou praxou doby aj spoločnosti, kde sa uskutočňuje a za akých podmienok ‚prebieha‘. Ide o vzťah, ktorý má amplitúdu proces v čase a o čitateľa, čo znamená i to, že medzi nimi vzniká vzťah náhodný a spontánny alebo riadený a funkčný.“*²⁰

a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU, 26. listopadu 2004. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2004, s. 44.

²⁰ ŽEMBEROVÁ, V. Komunikácia ako čitateľova syntéza sémantiky a literárnej estetiky umeleckého textu. In NOVÁK, R. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: komunikace s dětmi ve společné Evropě: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU, 26. listopadu 2004.* 1. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2004, s. 5.

Již v polovině 60. let 20. století hovořili univerzitní vědci a vůdčí představitelé tzv. kostnické školy recepční estetiky o komunikační působnosti literárního textu v subjektivním vědomí jeho vnímatelů. Romanista Hans Robert Jauss a anglista Wolfgang Iser považovali za základní složku realizace a významovosti literárního díla právě proces čtenářské komunikace a recepce. Jejich teze o aktivním čtenáři, který vede s textem dialog, čímž se spolupodílí na jeho utváření, i o napětí mezi čtenářovým očekáváním a signály textu, podmiňujícím jeho individuální konkretizaci, jsou nadčasové stejně jako myšlenky o tzv. prázdných místech v textu, tj. nedourčenosti slovesně uměleckého textu, která umožňují recipientovi vyplnit je vlastní interpretací opřenu o osobní zkušenosti.²¹

Také pro Homolovou je čtenářův vztah ke knize jakýmsi specifickým druhem sociální komunikace. Hovoří v této souvislosti o blízkosti obsahu mysli a obsahu literatury. Píše, že literatura je komunikativním prostředkem přenosu kognitivních a emotivních obsahů majících psychologicky funkci informativní a reflexivní, které se vzájemně doplňují. Pozitivní korelace literární tematiky a zaměřenosti dětského čtenáře pak vyvolává zaujetí a identifikaci s psychologií literárního hrdiny.²² Jak vysvětluje psycholog Milan Nakonečný, dětem je vlastní vžití se a ztotožnění se s hrdinou příběhu. Teprve identifikovaná postava se stává skutečným literárním hrdinou. Jinak se děti vciťují pouze do evokovaných psychických stavů.²³ Také Gejgušová zmiňuje ve své publikaci o interpretaci uměleckých textů jejich vliv na čtenáře. Píše, že „*vnímání textu posiluje ztotožnění s postavou či postavami, spojené s jejich pozitivním hodnocením.*“²⁴

Během četby recipient permanentně aktualizuje představu o sobě samém. S rozvojem složitějších morálních citů analyzuje literární postavu a snaží se pochopit její myšlenkové pochody i chování. Často pak dokáže vysvětlit, proč se některé věci dějí, na čem jsou závislé a dokonce je schopen určité události předvídat, neboť chápe zákonitosti příčin a důsledků.

Zitková vysvětluje ve své studii o hodnotové preferenci v čítankách pro primární školu, že text dokáže svými myšlenkovými hodnotami pozitivně působit na všechny složky osobnosti dítěte, na jeho myšlení, emocionalitu i vůli. „*Přispívá ke kultivaci vztahu dítěte*

²¹ ISER, W. Apelová struktura textů. In *Čtenář jako výzva: výbor z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001, s. 39–61

²² HOMOLOVÁ, K. Celostní způsob komunikace literární postavy s dětským čtenářem jako facilitující prostředek nové společenské integrace. In NOVÁK, R. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: komunikace s dětmi ve společné Evropě: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU, 26. listopadu 2004*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2004, s. 43.

²³ NAKONEČNÝ, M. *Psychologie čtenáře. 1*. Praha, 1965.

²⁴ GEJGUŠOVÁ, I. *Interpretace uměleckého textu v literární výchově na základní škole*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2009, s. 92.

k okolnímu světu i sobě samému, k rozšíření jeho poznávacích obzorů prezentací modelových situací mezilidských vztahů a konfliktů. Svými estetickými hodnotami, vycházejícími z hodnot životních, pak formuje citlivost k estetickému uchopení světa.“ Dále píše, že setkání s estetickou hodnotou uměleckého textu je vždy „setkáním s jedinečnou organizací životních hodnot, které jsou vyvázány ze svých obvyklých kontextů, aby se v nových vzájemných konfrontacích vyjevily jejich dosud neznámé aspekty, a tak se posléze problematizoval a dynamizoval celý hodnotový systém společnosti.²⁵

Literatura tedy umožňuje vnitřní ztotožnění se s postavou a přináší subjektivní prožitek. Ve spojení s vážnými tématy, jakými je šikana, domácí násilí, sexuální zneužívání a další stresové situace plynoucí např. z dysfunkce rodiny, mohou příběhy určené dětem a mládeži v působení na recipienta sehrát důležitou roli v mnoha směrech.

2.3 Terapeutický potenciál literatury pro děti a mládež

Doupalová se zabývá etopedickou problematikou, která v knížkách pro děti a mládež zaujímá stále výraznější místo. V své studii z konference konané v březnu roku 2002 zmiňuje aktuální sociálně patologické jevy, s nimiž se v současném světě setkáváme. Dětská šikana, různé druhy závislostí, sexuální obtěžování dětí či dokonce znásilňování a jiné. Doupalová v tomto ohledu zdůrazňuje nutnost kvalitní psychologické kresby protagonistů literárních příběhů. Je přesvědčena, že prostřednictvím knih s etopedickou problematikou lze děti a mladistvé chránit před sociálně patologickými jevy, ovšem stále jde pouze o prevenci.²⁶

Mnozí autoři se však dnes domnívají, že literatura může čtenáři nabídnout v některých případech i více než pouhou prevenci. V některých případech dokáže text svému recipientovi nahradit přímou životní zkušenost, jindy poskytuje reflexi situace či události, kterou čtenář zažil, ovšem nedokáže se v ní zorientovat.

Literatura zobrazuje lidská dramata z realistických východisek, a předává tak čtenáři praktickou instrukci, jak jim čelit. Zejména identifikační potenciál literárních hrdinů stojících v nesnadných situacích, do nichž se dostali neprávem, pomáhá čtenáři uvědomit si vlastní situaci, v níž se může nacházet a podněcovat jej k tomu, aby své obtíže řešil. Dítě získává

²⁵ ZÍTKOVÁ, J. Hodnotové preference v čítankách pro primární školu. In POLÁČEK, J. *Cesty současné literatury pro děti a mládež: tradičnost a inovace: vědecká konference, 27. března 2002 v Brně*. Slavkov u Brna: BM Typo, 2003, s. 42.

²⁶ DOUPALOVÁ, E. Etopedická problematika v současné literatuře pro mládež. In POLÁČEK, J. *Cesty současné literatury pro děti a mládež: tradičnost a inovace: vědecká konference, 27. března 2002 v Brně*. Slavkov u Brna: BM Typo, 2003, s. 35–37.

možnost své zážitky a prožitky konfrontovat s obrazem literární postavy a najít odpovědi na své vnitřní otázky či návody. Obsáhlý přehled hrdinů outsiderů uspořádala Bariaková v publikaci *Podoby outsiderstva v literatuře pro děti a mládež* (2012). Nalezneme zde příběhy dětských hrdinů slovenské literatury pro děti a mládež. Postavy bojují s různými traumaty a nabízejí čtenářům odlišné způsoby, jak se s nimi vypořádat. Problémy představuje stěhování, opuštění domova, život bez biologických rodičů, život v chudobě, nedostatek lásky, smrt rodičů, odlišnost romského etnika i jiné odlišnosti, nepochopení ze strany okolí a také frustrace způsobené zážitky z války. Ve své knize se autorka zastává této tematiky a cituje i další teoretiky²⁷, aby obhájila svůj názor, že taková literatura učí děti sociálnímu cítění, nutí k zamyšlení a vzbuzuje v něm touhu změnit svůj osud či jiný lidský život.²⁸

Podobný názor, jako má Bariaková, zastává kolektiv autorů již zmiňované monografie *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež* (2014). Sladová, Lišovská a Hnidáková vyjadřují myšlenku, že literatura může ukázat čtenářům „*možnosti řešení komplikovaných situací a stává se jakousi pomocnou rukou, návodem či formou útěchy a naděje, že problémy mají pozitivní řešení*“.²⁹ Autorky reflektují v prvních kapitolách vybraná díla pro děti a mládež recepčně náročnější tvůrčí linie v zastoupení Michaely Fišarové, Tomáše Hokeše, Ivony Březinové a Petry Braunové. Spisovatelky zobrazují narušené mezilidské a partnerské vztahy, problémy související s dysfunkční rodinou a jejich dopad na život dětí. Sladová, Lišovská a Hnidáková v publikaci analyzují texty s převahou informativní a formativní funkce na úkor funkce estetické. Tyto umělecké texty pro děti a mládež se týkající šikany, sexuálního zneužívání, drogové závislosti, domácího násilí apod. Autorky vysvětlují, že tato někdy až terapeutická a didaktizující tvorba se vyznačuje vysokou mírou autenticity a naléhavostí svědectví, neboť obsahuje také autentická svědectví, prvky autobiografie, osobní výpovědi a mnohdy mají např. deníkovou formu.

Vyjádření naděje v pozitivní vyústění složité a často bolestné situace je pro knihy s podobnou tematikou velice důležitým znakem, neboť z konfliktů vzniklých dysfunkcí rodiny viní většina dětí sebe a své nevhodné chování. Tak vznikají psychologicky složité reakce, jako například neurózy. Dítě se ocitá v krizi a následkem stresu je porušen zdravý vývoj jeho osobnosti, doprovázen smutkem, lítostí, antisociálním chováním, negativistickými

²⁷ Bariaková se v této souvislosti odvolává např. ke slovenskému literárnímu kritikovi Milanu Jurčovi.

²⁸ BARIAKOVÁ, Z. *Podoby outsiderstva v literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2012.

²⁹ SLADOVÁ, J. LIŠOVSKÁ, P. HNIDÁKOVÁ, P. *Obraz rodiny v současné příběhové próze*. In SLADOVÁ, J. a kol. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 28.

postoji a uzavřením se do sebe. Je potřeba, aby spisovatel se svým literárním hrdinou, a prostřednictvím jej také čtenář, přijal určitý problém jako nevyhnutelnou zkušenost a hledal možnosti a východiska řešení z této nežádoucí situace. I v nejkomplicovanějších a nejbolestivějších životních chvílích existují cesty, které nás z nich vyvedou, i když je třeba velké trpělivosti. Jen je člověk většinou nevidí nebo je nevnímá jako lepší možnost. Potom je literatura vhodným pohledem do možné budoucnosti. „*Způsoby řešení problémů, jež knihy čtenářům předkládají, mohou být v určitém ohledu návodem, jak obdobné situace zvládat, jindy se mohou stát mementem varujícím před důsledky nevhodně zvolené strategie při hledání východiska z krize.*“³⁰

Dále autorky upozorňují na fakt, že i přes silně formativní charakter celého díla by se v knize nemělo vyskytovat násilné poučování dětského čtenáře, které by jej odradilo. Autor by měl volit takovou formu poučování, která postrádá zjevný moralistický akcent a koresponduje s potřebami mladého recipienta v různém věkovém období.³¹

O terapeutickém rozměru psaní píše v knize *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí* například také Hrdličková. Při analýze knihy *Eliáš a babička z vajíčka*, autorky Ivy Procházkové, vysvětluje, že literární příběh může u recipienta, který se nachází v podobné těžké situaci jako hrdina příběhu, vzbudit soucit a rovněž naději na eventuelní zlepšení vlastní krize. Nabízí navíc návod, jak hledat pomoc.³²

Šubrtová ve své publikaci *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež* upozorňuje na formativní funkci literatury, která dokáže posilovat ve čtenářích smysl pro všelidské hodnoty. Může přispět k pocitu větší zodpovědnosti za své jednání, být prostředkem k prohlubování emoční inteligence i zralosti a získání větší orientace ve společnosti i v porozumění sebe sama. Umělecká literatura nahrazuje dítěti přímou zkušenost, a tak jej připravuje do budoucna, nebo nabízí různá východiska ze situace, kterou dítě samo prožilo, a tím vytváří jistou psychoterapeutickou pomoc. Šubrtová hovoří ve spojitosti s tematikou smrti v literatuře o pozitivním rozvoji vyšších citů čtenáře, citů etických a estetických, a také rozvoji jeho emoční inteligence. Stejný vliv může poskytovat také literatura pro děti a mládež s tematikou outsiderství, dítěte z dysfunkční rodiny, týraného dítěte či podobně závažného tématu. Podobně jako uvědomění si časové limitovanosti života, tak také vědomí různých

³⁰ SLADOVÁ, J. LIŠOVSKÁ, P. HNIDÁKOVÁ, P. *Obraz rodiny v současné příběhové próze*. In SLADOVÁ, J. a kol. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 18.

³¹ Tamtéž.

³² HRDLIČKOVÁ, M. *Obraz rodiny v současné příběhové próze ze života dětí a mládeže*. In *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 90–91.

životních strastí a lidských bolestí, ať už fyzických či psychických, vede k větší odpovědnosti ve vlastním rozhodování a chování.³³ Konečně dnešní psychologové i pedagogové zdůrazňují včasnou a citlivou osvětu jako prevenci proti šikaně, syndromu CAN (*Child Abuse and Neglect – syndrom týraného, zneužívaného či zanedbávaného dítěte*) a dalším rizikovým situacím, kterým mohou být děti vystaveny. Dětský čtenář získá díky literárnímu příběhu povědomí nejen o existenci tohoto nebezpečí, ale bude mít povědomí také o tom, co prožívá dítě, jež bylo podobné situaci vystaveno. Pro čtenáře s podobnými zkušenostmi může kniha představovat jisté srovnání se svými pocity a být mu nápomocna v dalším počínání.

Literatura pro děti a mládež nabízí širokou škálu reakcí na těžké a bolestné situace, ve kterých se v dnešní době děti mohou nacházet, jako je sebeobviňování, agrese, pocity bezradnosti, provinilosti, izolovanosti od okolí, pocit vlastní selhání apod. Ubezpečuje tak čtenáře, že tyto pocity jsou v podobných případech běžné a zcela přirozené. Lze tedy hovořit o jakémsi psychoterapeutickém potenciálu literatury pro děti a mládež.

To se samozřejmě týká pouze těch knih, jejichž autoři jsou schopni vcítit se do postavy a vidět svět z pohledu jiného člověka, v tomto případě dítěte. Stejně jako kvalitní pohádkové příběhy podněcují fantazii a napomáhají víře, že mnohé se dá v životě zvládnout, tak také literatura pro mládež poskytuje recipientům naději a víru v lepší budoucnost. Některé příběhy nabízejí návod, jak se z nesnadné situace vymanit, jiné mohou alespoň vnést jistou osvětu do zmateného světa, v němž se dospívající čtenáři ocitají, zejména pak ti, jimž je ubližováno.

2.4 Možnosti literatury v rámci dospívajícího čtenáře

Jedno z nejzásadnějších a zároveň velice zátěžové období v životě člověka představuje dospívání. Zrychlený vývoj v rámci jemné i hrubé motoriky často přináší jedincům nesnáze. Mnohé změny se odehrávají také v oblasti kognitivního, citového a sociálního vývoje. Typická je v době dospívání citová labilita. Tu ovlivňují mnohé nové faktory, jež silně a často až dráždivě působí na jedince, který se však s nimi teprve seznamuje a učí pracovat. Nesnáze způsobuje např. zintenzivněný a těžce zvladatelný sexuální pud, s ním spojené časté střídání nálad, názorová proměnlivost, citové odpoutávání se od rodičů, snaha o nezávislost, touha po sblížení se s osobou opačného pohlaví, první zamilovanost, nevyrovnané sebecity, pochybnosti o vlastních kvalitách, přecitlivělost vůči kritice, jindy naopak sebeobdivování

³³ ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 16.

až narcismus a mnoho dalších faktorů.³⁴ Nutno dodat stanovisko některých autorů, kteří jsou přesvědčeni, že se tato labilita týká pouze euroamerických civilizačních okruhů.³⁵

Takto nestabilní jedinec je velice citlivý a často se uzavírá do sebe. Proto může být například pro rodiče často velmi náročné komunikovat se svými dětmi během puberty, natožpak hovořit o osobních problémech a citlivých tématech z jejich života. V podobném případě může být právě literatura určitým pomocníkem a prostředníkem mezi autorem, čili dospělým, který chce něco sdělit, a čtenářem, tedy dospívajícím, ke kterému se má pomocná informace dostat.

V souvislosti s vnímáním literárního textu hovořila o dětech a dospívajících Rozehnalová na konferenci o současné literatuře pro děti a mládež v březnu roku 2007. „*Děti středního a staršího věku jsou velmi citlivé na prožívání problémů, jejich představitost dosahuje vysokého stupně rozvoje, pubescenti sní o budoucím životě, o ideálech.*“³⁶ Dále Rozehnalová vysvětlila, že citová zdrženlivost jako požadavek uplatňovaný v mnoha sociálních prostředích právě při čtení literárních příběhů v soukromí neplatí. Čtenář tak může být přirozený ve svých reakcích na to, co čte, popřípadě na skutečnost, že vůbec čte. „*Nemusí potlačovat city, nemusí se stydět za slzy, úžas, rozhořčení, nechává se okouzlit prostotou a ryzostí příběhu, ...*“³⁷

Urbanová se zabývá vlivem literárních příběhů na dospívajícího recipienta. Ve spojitosti s českou spisovatelkou Ivou Procházkovou vysvětluje, že literatura nabízí obraz určitých společných psychických znaků dospívání ve vazbě k životu, k domovu, k matce či k syndromu přirozeného růstu i potřebného osamostatňování. „*Mnohdy jsou klíčem k pochopení některých vrstev lidské psychiky, chování a jednání, umožňují, aby se člověk včas od určitých závislostí odpoutal a emancipoval.*“³⁸

Co se týká literárního hlediska, některé romány mapující již tak obtížné dospívání hrdinů, si vybírají postavy z dysfunkční rodiny a ze sociálně znevýhodněného prostředí. To znamená, že tuto náročnou životní fázi doprovázejí různé negativními jevy, s nimiž se chlapci a dívky v tomto věku mohou potýkat. Např. drogová závislost, porucha příjmu potravy či vážné onemocnění atd. K osobním problémům hlavního hrdiny přibývají

³⁴ ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003.

³⁵ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006.

³⁶ ROZEHNALOVÁ, B. Pohádka – i to je život. In *Současnost literatury pro děti a mládež*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008, s. 115.

³⁷ Tamtéž, s. 115.

³⁸ URBANOVÁ, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. V Olomouci: Votobia, 2003, s. 217.

i konflikty vztahující se k jeho rodičům. Problémy způsobené alkoholismem rodiče, nevěrou, rozvodem a dalšími jevy, které zastiňují vztah rodiče s dítětem. Knihy pak zobrazují zejména nedostatečný zájem ze strany jednoho či obou rodičů a nepochopení pro potřeby a prožitky svého dospívajícího syna či dcery.

Žemberová uvažuje ve svém příspěvku pro sborník edice *Ladění* z roku 2007 o aktuálních otázkách v rámci literatury pro mladé čtenáře a píše, že je třeba zprostředkovat nekarikovaný obraz rodiny a prostředí kolem dětského či dospívajícího hrdiny a nebagatelizovat je jen za účelem nalezení určitého nekonvenčního tématu. Žádoucí je podle ní obrát k emotivnímu, mravnému, typovému a sociálnímu podloží rodiny, jejich členů, mezi kterými neporušitelně působí vazba vzájemného sepětí a starostlivosti. Síla rodiny podle ní vždy spočívala v pevném citovém propojení.³⁹ Žemberová zdůrazňuje potřebu obrazu zdravé fungující rodiny a pevných vztahů mezi dětmi, rodiči i prarodiči v literatuře určené dětem a mládeži. Také Zítková se zabývá zobrazováním úplné rodiny a harmonických rodinných vztahů, které umožňují dítěti sdílet své radosti i strasti spolu s rodiči a sourozenci. Pouze tam, kde je domov místem bezpečí a lásky, se rodí hodnota lidské solidarity a vzájemné pomoci.

Vala se ve své publikaci o recepci a interpretaci textů vyjadřuje o uměleckém díle takto: „*uměleckým dílem objektivizuje tvůrce nadčasové hodnoty, jež jsou spojeny s jeho individuálním životem; svým jakkoli znázorněným trápením i umělecky zpodoběnými projevy radosti nám umožňuje prožitek krásy, citu, emocí...*“⁴⁰. Vystihuje tak takzvanou nesmrtnost některých textů, ale zároveň potvrzuje, že o tvůrčově vlivu na recipienta není pochyb. Valova kniha se sice zabývá poezií spojenou s výukou, ovšem citovaný názor se týká veškeré literatury, tzn. také prózy. Celá publikace zdůrazňuje přínos poezie, která stimuluje studenty k samotnému uvažování. Nejdůležitější roli však hraje čtenářský prožitek. A právě díky němu si trůfáme hovořit také o terapeutické funkci literatury obecně. Terapie je přeci založena právě na prožívání a nic než naše vlastní prožitky není v životě důležitější.

Se zmiňovanými tématy, jež dnes knihy odkrývají zcela svobodně, se postupně mění i funkce literatury pro děti a mládež, respektive mění se dominance a pořadí těchto funkcí. Řeč je o preferování jiných složek, než bylo dříve běžné a žádané. Stále je brán zřetel na estetickou funkci díla, ale silněji je mnohdy reflektován vztah mezi textem a dětským

³⁹ ŽEMBEROVÁ, V. Autorské a rozprávačské istoty Jaroslavy Blažkovéj. In *Aktuální otázky literatury pro děti a mládež a její reflexe*. Brno: Ladění, 2007, s. 15.

⁴⁰ VALA, J. *Poezie, studenti a učitelé. Recepce, interpretace, výuka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 11.

čtenářem ve smyslu formativním. Kniha dnes nabízí konfrontaci s vlastními zkušenostmi, nutí zamýšlet se nad sebou i nad světem, ale také je bází poznání a poznatků, které obohacují duševní život a formují postoje i hodnoty mladého recipienta. „*Umělecké osvojování světa prostřednictvím literatury je proces, v němž se může rozvíjet také emoční inteligence dítěte, schopnost vcítit se do kultury a kulturních potřeb jiných lidí.*“⁴¹

V centru pozornosti moderní literatury pro děti a mládež stojí dramata dětského hrdiny se svým sebeuvědomováním, hledáním vlastní identity a nalézáním východisek z velice vážných problémů, které v reálném životě děti často potlačují a jsou jimi silně traumatizovány. V tomto smyslu lze hovořit o funkci literatury doslova terapeutické.

⁴¹ SLADOVÁ, J. Literatura pro děti – platforma multikulturní výchovy. In NOVÁK, R. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: komunikace s dětmi ve společné Evropě: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU, 26. listopadu 2004.* Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2004, s. 40.

3 TRAUMA ZPŮSOBENÉ SEXUÁLNÍM ZNEUŽÍVÁNÍM V DĚTSTVÍ

„Sexualita je jedním ze základních životních atributů. Její formování je komplexní proces založený na biologických, psychologických a sociálních determinantách projevujících se ve vzájemné součinnosti. Základy psychosexuálního vývoje jsou určeny konstitučními faktory a modifikovány vlivy výchovy a učení, přičemž za rozhodující aspekt tohoto vývoje lze považovat proces sexuální identifikace, vytváření sexuální role, sexuální preferenci a charakteristiky sexuálního chování ve spojení s vývojem sexuálních emocí.“⁴²

Nepřiměřená či patologická sexuální zkušenost v útlém věku ovlivňuje negativním způsobem vývoj jedince, což může vést ke vzniku škodlivých (příliš silných či nevhodných) psychických zábran v cestě přirozenému uplatňování a rozvíjení osobních, zvláště pak intimních motivů a citových vztahů. Důsledky tohoto negativního vývoje se postupně projevují do všech rovin lidské psychiky, snižují kvalitu prožívání člověka a znesnadňují jeho cestu ke smysluplnému a spokojenému životu.

3.1 Vznik a vývoj lidské sexuality

Lidské chování a postoje v oblasti sexuality jsou vytvářeny již od dětství. I když tento proces hledání sexuální role ovlivňují i jiné faktory, rozhodující jsou vlivy kulturně-sociální, zprostředkované v první řadě rodinou. Zejména rodiče představují pro dítě identifikační figury a měli by proto adekvátně rozvíjet vzorce chování a postoje k opačnému pohlaví. Později, ve školním věku, se dalším silným vlivem stává vrstevnická skupina, média a další kulturně-sociální aspekty. Tak se utváří jedincova sexuální role, jež je vnějším projevem pohlavní identity.⁴³

Pokud se dítě již v útlém věku setká s nesprávným vzorem v oblasti sexuálního chování, zpravidla ze strany rodinného příslušníka, a nemá-li možnost toto trauma adekvátním způsobem „zpracovat“, například pomocí psychoterapie, může takový zážitek negativně ovlivnit jedince na celý život. Následky traumatu, ať už jsou vědomé či takové, na které si jedinec nevzpomíná, negativně zasahují lidskou sexualitu, promítají se v celkovém

⁴² WEISS, P. Psychosexuální vývoj a jeho poruchy. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 286.

⁴³ Tamtéž, s. 284.

psychickém, sociálním i emocionálním vývoji člověka a navždy tak snižují kvalitu jeho prožívání.⁴⁴

Dalším významným obdobím je puberta a adolescence, kdy dochází k rozvoji sexuálních emocí, jež podmiňují sexuální chování. Zhruba kolem 10.–15. roku života se zrychluje somatosexuální vývoj, zvláště u chlapců se zvyšuje sexuální potřeba, ovšem psychosexuální vývoj je vůči nim opožděn. Schopnosti k citovým vztahům a pro život v páru i základní morální postoje a etické hodnoty se u mladých lidí teprve formují. Vytváří se integrace sexuální identity, reaktivity a preference.⁴⁵

3.2 Problematika sexuálního zneužívání

Problémy sexuálního zneužívání dětí se v posledních letech staly předmětem odborného a veřejného zájmu. I přesto jsou výsledky statistik v oblasti sexuálního zneužívání dětí a mladistvých stále alarmující. Ukazují, že těchto obětí stále přibývá. Navzdory vysokému číslu jde však pouze o případy, které jsou odhaleny, a ty představují jen nepatrnou část všech spáchaných činů. V USA je například zaznamenáno každý rok 80 000 případů sexuálního zneužívání dětí. Průzkumy odhalují, že 75–90 % skutečných případů není nikdy oznámeno na příslušných místech. V našich zemích existuje pouze oficiální statistika Policie ČR, a ta odhaluje za rok 2011 710 obětí pohlavního zneužívání ve věku do 14 let a 37 obětí ve věku od 15 do 17 let.⁴⁶

Nejčastějším důvodem, proč děti odmítají zveřejnit tento problém, je pocit studu, viny a strachu, neboť útočníkem bývá ve většině případů člen rodiny, a proto bývá oběť mnohdy také svazována pocitem zodpovědnosti za eventuální rozpad rodiny. Stále tedy existuje příliš mnoho neodhalených případů. Děti pak bez pomoci odborníků či alespoň vhodným citlivým přístupem nemají možnost vyrovnat se s takovým traumatem a jejich vývoj je do smrti negativně poznamenán.⁴⁷

Z těchto důvodů je potřeba poskytnout dětem co možná největší paletu různých zdrojů informací, a také podněty, jež by motivovaly případné oběti sexuálního zneužití k tomu, aby své problémy řešily na správných místech.

⁴⁴ WEISS, P. Psychosexuální vývoj a jeho poruchy. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006.

⁴⁵ Tamtéž, s. 285–286.

⁴⁶ ROBERT, J. *Nenech si to líbit. Ochrana dítěte před sexuálním zneužitím*. Praha: Portál, 2013, s. 26–27.

⁴⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže: učební text pro vychovatele obor speciální pedagogika*. Liberec: Technická univerzita, 2000, s. 52.

Jednou z možností, jak zabránit zneužití dítěte, je včasná osvěta. Také v této oblasti může sehrát literatura velice důležitou roli. Existují příručky pro rodiče a děti, jako např. kniha *Nenech si to líbit!* (2013) francouzské autorky Jocelyne Robert, která nabízí praktické a srozumitelné rady, jak mohou dospělí se svými dětmi probrat citlivé otázky týkající se ochrany před sexuálním zneužitím. Dostupné jsou však díky vývoji literární produkce pro děti a mládež také knihy beletristické, určené přímo této věkové kategorii recipientů. Díky detabuizaci témat, o níž byla řeč v první kapitole, jako je například právě sexuální zneužívání, může dnes mladý čtenář získat znalosti ohledně této problematiky zcela nenásilnou a dokonce přitažlivou formou, navíc nanejvýš diskrétním způsobem, což bývá v určitém věku rozhodujícím aspektem.

Nejen psychologové a pedagogové stále silněji upozorňují na nedostatečnou informovanost dětí v oblasti této problematiky. Odborníci se shodují, že prevence sexuálního zneužití hraje v ochraně dětí klíčovou roli již v předškolním a nejmladším školním věku. Výhodou je, že v tomto období se nabízí mnoho způsobů, jak dětem osvětlit zásadní informace, aniž by se příliš styděli či dokonce odmítali o nich hovořit. Čím je však jedinec starší, tím je pro něj podobné téma citlivější. Zejména v dospívajícím věku, kdy se zvyrazňuje snaha po nezávislosti, citové vztahy k rodičům se uvolňují a dochází k mnoha konfliktům mezi mladistvými a rodiči, nebývá konverzace na toto téma vůbec jednoduchá. Dospívající si často od dospělých nechtějí nechat poradit, navíc otázky týkající se sexuality jsou pro ně v tomto období až příliš citlivou a zátěžovou záležitostí.⁴⁸

Dalším nepříznivým aspektem bývá laxní prostředí, v němž dítě nemá možnost získat jakékoli informace k otázkám sexuálního zneužívání. Za podobných okolností může mít literatura v podobě příběhu určeného dětem a mladistvým zásadní vliv na prevenci v této oblasti, ba dokonce může i do již vzniklé situace vnést dítěti jistou míru orientace.

V souvislosti s předešlými kapitolami o terapeutickém potenciálu čtených textů se nabízí myšlenka, zda by mohla literatura kromě poskytnutí informací o tomto tématu, a tedy zastoupení prevence, v souvislosti s recipientem, který se s traumatickou zkušeností již setkal, sehrát mnohem důležitější roli.

Na tomto místě je hodno připomenout, že žádoucí je také osvěta směřující k rodičům a dalším dospělým. Výzkumy totiž ukazují, že 43 % rodičů, kterým dítě oznámí, že bylo vystaveno sexuálnímu zneužívání, tuto informaci neberou vážně a nepodniknou tedy žádné

⁴⁸ ŠMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003.

kroky k tomu, aby zabránili opakování trestného činu. Svěří-li se dítě o zneužívání ve škole či v jiném blízkém sociálním prostředí, bývá mu uvěřeno v pouhých 83 % případech.

3.3 Oběť sexuálního zneužívání

V případě sexuálního zneužití dítěte jde podle Vágnerové o „*zneužití moci dospělého nad slabším a závislým dítětem k vlastnímu sexuálnímu uspokojení*“.⁴⁹ Oběť je v důsledku takové zkušenosti velice silně a dlouhodobě traumatizována a negativní důsledky se mohou projevat různým způsobem. Zafixovat se mohou pocity méněcennosti, tendence k sociální izolaci, nízká sebeúcta a dokonce zvýšené riziko ochoty akceptovat sociálně podřadnou roli v kontaktu s druhými lidmi, jako např. role prostitutky apod.⁵⁰

Traumatizace dětí sexuálním zneužitím má nejrozličnější následky, které se projevují v rovině vnitřního prožívání (úzkost, vina, strach, stud, bezmoc, vztek) i v rovině vnějšího chování. Mění se vztah k okolnímu světu, zejména k lidem. U starších dětí se objevuje hostilita, nepřizpůsobivost a antisociální chování, někdy agresivita. Vágnerová (2000) i Kocourková (2006) se shodují na tom, že neřešené problémy pak mohou přerůst v deprese a poškození vývoje sexuální role spojeného s osobní identitou vede k neschopnosti intimních vazeb.

Existují případy, kdy je dítě sexuálně zneužito v natolik nízkém věku, že se mu podaří tento zážitek díky obranným mechanismům lidské psychiky vytěsnit ze své mysli. To ovšem neznamená, že se vytrácí také z podvědomí člověka. Naopak, důsledky takového traumatu se projevují a jsou o to nebezpečnější, neboť daný jedinec nezná jejich příčinu, nerozumí svým pocitům, a tak ani netuší, jak si pomoci.⁵¹

Kocourková navíc upozorňuje na neschopnost menšího dítěte rozpoznat sexuálně a sociálně nepřiměřené jednání zneužívající osoby, pokud nebyl akt spojen s násilím. Vysvětluje, že „*takový typ zážitku, který v době, kdy k němu došlo, neměl traumatický dopad, se traumatizujícím stává v jiném vývojovém období (např. dospívání) a musí být znovu propracován*“.⁵²

⁴⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. Liberec: Technická univerzita, 2000, s. 51.

⁵⁰ Tamtéž, s. 52.

⁵¹ KOCOURKOVÁ, J. Sexuální zneužívání dětí. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 292.

⁵² Tamtéž, s. 292.

Dospívání je obdobím rozvoje sebepojetí a je ovlivněno celkovou, biologickou i psychickou proměnou. Jedinec v této životní etapě cítí silnou nejistotu, uvažuje a pochybuje o sobě i o světě kolem sebe a potřebuje si potvrdit vlastní kompetence. Je závislý na hodnocení okolí, v tomto věku zejména na názoru vrstevníků, naopak představám svých rodičů a dalších dospělých, které přijímal dříve, se nyní cíleně vzdaluje. Rozhodující je však jeho vlastní názor a vnitřní přesvědčení a pouze pokud se ujistí o síle svých vlastních schopností, získá potřebnou jistotu a sebedůvěru. Období dospívání je fází hledání a rozvoje vlastní identity.⁵³

Změny v oblasti sexuálního chování pubescentů jsou velice individuální. Můžeme však říci, že většinou nekorespondují s citovým vývojem mladého člověka. Dospívající chtějí experimentovat z vlastního popudu, ale často bývají tlačeni také svými kamarády a negativními vlivy společnosti. Na druhé straně si ještě s mnohými pocity nevědí rady a nerozumí všem důsledkům a souvislostem v této oblasti. Dospívání je obdobím zmatku a chaosu a hledáním odpovědí na nejrůznější otázky týkající se vlastních pocitů, prožitků, motivací i smyslu existence vůbec.

Právě v této myšlenkové bouři mohou na povrch vyplout traumata, která jedinec v minulosti zažil a snažil se je potlačit či je zcela vytěsnil.

V rámci problematiky sexuálního zneužívání bylo vysvětleno, že i traumatický zážitek z dětství, na nějž si jedinec nevzpomíná, ovlivňuje jeho další vývoj a projeví se dříve či později v podobě negativní či nepřiměřené reakce na situaci, zpravidla týkající se sexuality a intimity vůbec, která takové chování nevyžaduje.

Pokud dítě netuší původ svého netypického jednání a důvod svých problémů, je zmatené a zcela bezradné. Odtud pramení ambivalentnost jeho chování a vztahů k okolí. Nové situace, zejména v oblasti sexuálních zážitků, vyvolávají emoce, které jsou mu neznámé. A co hůře, tuší, že se jeho projevy liší od reakcí ostatních. Dítě tedy nemá představu, jak by na ně mělo reagovat. Musí se vyrovnávat s pocity rozpaků, bezmocnosti, provinilosti a zoufalství. Strach z neznámého doprovází sebeobviňování. Často vyústí v komplex méněcennosti.⁵⁴

Vágnerová přímo uvádí příklad dětí s nízkou sebeúctou, vzniklou v důsledku sexuálního zneužívání, které se projevují různým způsobem. Děti s takto nápadným

⁵³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. Liberec: Technická univerzita, 2000.

⁵⁴ Tamtéž.

či odlišným chováním mohou na své okolí i nejbližší osoby působit nepřiměřeně, negativně, až dráždivě.⁵⁵

Jádrem určité poruchy je patogenní vývoj v uspořádání vztahů dítěte s jeho bezprostředním okolím, zejména v rodině, školním kolektivu a ve skupině vrstevníků. *Individuální porucha patrná na dítěti (ať už se projevuje v oblasti duševní, tělesné nebo společenské funkce) pak bývá v podstatné míře důsledkem nezdravého způsobu vztahového uspořádání, v němž je dítě začleněno, a nezdravého typu interakce. Často se pak i porucha, vyvolaná sociálním přetížením dítěte za těchto okolností, stává pro ně nástrojem patologické komunikace.*⁵⁶

3.4 Terapie dospívajícího jedince

Ve chvíli, kdy si dítě či dospělý uvědomí, že v minulosti prodělali jisté trauma, je nutné tento bolestivý zážitek znovu „otevřít“ a zpracovat jej tak, aby již následky tohoto činu neohrozily jedincovu kvalitu života. Každá zkušenost (podnět) vede k určité lidské reakci spojené s jistými psychickými i fyziologickými projevy, a tuto reakci si daný jedinec postupně tzv. zazvykovává. Přijímá ji za vlastní a reaguje pak na podobné situace opět stejným způsobem. Vágnerová (2000) i autoři *Dětské klinické psychologie* (2006), Balcar, Kocourková, Weiss a další, vysvětlují, že tyto procesy fungují na podvědomé úrovni. Také v souvislosti s traumatickou zkušeností si oběť vytváří a upevňuje určitý postoj a reakci. To způsobí, že oběť sexuálního zneužívání se později potýká s nepříjemnými emocemi i v situacích, které nejsou ohrožující, pouze připomínají prožité trauma. I v okamžiku intimity s člověkem blízkým a milovaným se tak oběť může cítit nepříjemně pouze proto, že se mu ony negativní navyklé reakce samy spustí a reaguje nepřiměřeně. V takovém případě hovoříme o poruchových projevech. Ty vedou obvykle za podpory nevhodné odezvy okolí k narušení sebepojetí a osobnostního vývoje i jedincova začlenění se do společnosti a k dalším selháním.

Žádoucí je v tomto případě poskytnout jedinci novou zkušenost, že obávaná situace není nebezpečná a naopak může být i příjemná. Je třeba vytvořit zcela nové reakce a oprostit se od těch starých, nechtěných. Jelikož jde o vážnou problematiku, bývá potřeba vyhledat

⁵⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. Liberec: Technická univerzita, 2000, s. 18.

⁵⁶ BALCAR, K. Psychoterapie u dětí a dospívajících. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 525–526.

odbornou pomoc v podobě psychoterapie. Balcar hovoří v souvislosti s touto tematikou o tzv. protipodmiňovacích postupech terapie.⁵⁷

Psychoterapie je podle Balcara „*užívání psychologických prostředků k terapii, k dosažení prospěšné změny při poruchách životních funkcí člověka. Terapeut vychází z určité teorie vnitřní struktury i dějové a vývojové dynamiky v organismu, osobnosti a společenských vztazích pacienta a užívá prostředků psychologického působení k podnícení takových změn, které přispějí k obnovení zdravých poměrů v těchto oblastech.*“⁵⁸

Balcar vysvětluje, že psychologickými prostředky terapie jsou podněty, které působí zejména svou prožitkovou kvalitou, to znamená svým významem pro pacienta, ať už si to jedinec uvědomuje či nikoli. Hovoří však také o socioterapii, jejíž účinek je zprostředkován terapeutickým ovlivněním vnějšího společenského prostředí pacienta, a také o tzv. nápravné pedagogice. Jelikož i jejich metody a s nimi související změny působí psychologicky, je obtížné je navzájem ohraničit.⁵⁹

Podoba a průběh psychoterapie je závislá na věku pacienta, souvisí s duševní vyspělostí jeho jednotlivých osobnostních stránek. Jde o stupeň rozvoje poznávacích a sdělovacích funkcí (zvláště o rozumovou vyspělost a řečovou zdatnost), motivovou a citovou vybavenost, míru sebeovládání a odolnosti vůči frustracím. Podle těchto vnitřních předpokladů volí terapeut vhodnou formu terapeutického působení, jehož podoba a směřování podléhá také povahovým vlastnostem pacienta. Balcar doplňuje další spolurozhodující aspekt účinnosti určitých terapeutických technik, a tím je obsah zvnitřněného socializačního působení – „*školská a mimoškolská vzdělanost, rodinně a kulturně zprostředkované hodnoty, pravidla a zvyky, způsob nahlížení na svět, na lidi a na životní skutečnosti a další kulturní ‚dovednosti‘ v oblastech vnímání a myšlení, snažení a chování.*“⁶⁰

Jedná-li se o terapii dospívajícího, spojenou s problematikou sexuálního zneužívání, je třeba volit nanejvýše citlivý přístup. Pokud byl mladiství pohlavně zneužit, většinou se za celou událost stydí a není příliš ochotný o ní mluvit. Z množství metod pak může být ideálním prostředkem sepisování, které se užívá v samotné terapii zcela běžně.

⁵⁷ BALCAR, K. Psychoterapie u dětí a dospívajících. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 521.

⁵⁸ Tamtéž, s. 493.

⁵⁹ Tamtéž, s. 518.

⁶⁰ Tamtéž, s. 496.

Ponechme nyní stranou ostatní možné metody, které se užívají v terapii, a věnujme se činnosti související s hlavním tématem této práce, a sice metodě založené na zápisech vlastních myšlenek a pocitů.

V psychoterapeutických léčebnách pro pacienty bojující s drogovou závislostí, traumatem způsobeným šikanou či sexuálním zneužitím apod., je písemné zaznamenávání okamžiků a příčin selhání přímo součástí léčebné terapie hospitalizovaných.

Někteří odborníci považují úplné, spontánní a samostatné vyličení událostí, popřípadě jejich sepsání dokonce za nejceněnější materiál, neboť otázkami terapeut nepřímo nutí zkoumaného k odpovědím. Čím více se dotazuje, tím více detailů může získat, ovšem vzrůstá pravděpodobnost, že jejich spolehlivost a platnost bude menší. Dítě vypovídá nevěrohodně např. ve snaze vyhovět autoritě apod.⁶¹

Kocourková zdůrazňuje nutnost zasazení pacientových emocí do srozumitelného kontextu. Přístup terapeuta by měl mít podobu aktivního podporujícího naslouchání, přičemž by měla být tato psychoterapie spojena s emočním uvolněním. Srozumitelnost a orientace v emocích a také v pohnutkách pacienta je důležitá zejména pro něj samotného. Terapie by měla směřovat k tomu, aby pacient porozuměl sobě samému, chápal souvislosti mezi děním kolem sebe a vlastními reakcemi a pocity, a tak dokázal předpovídat a vyhnout se mnohým problémům nebo je řešit bez pomoci druhých. Metoda sepisování, například v podobě deníku, umožňuje jedinci trvale zachytit veškeré dění, myšlenky i emoce a nabízí mu také pozdější pohled do své mysli a opětovnou reflexi vnitřních pocitů. Pacient, ale nejen on, získává potřebný odstup, vnímá vše s větším nadhledem, chápe souvislosti a dokáže se lépe orientovat v celé situaci i ve svých emocích. Není přitom časově nijak omezen, a také kvantita i kvalita jeho výpovědi po stránce obsahové a formální závisí zcela na jedincových potřebách.⁶²

Metoda sepisování přináší v rámci terapie sexuálně zneužívaného jedince mnohé výhody. Zejména jedná-li se o dospívajícího pacienta, jsou deníkové zápisy či například psaní dopisů terapeutovi či jiné osobě (případně pomyslné osobě) ideální formou terapie, neboť se při ní pacient nemusí stydět jako při osobním kontaktu s dalším člověkem, není ovlivňován žádnými vnějšími okolnostmi, které by mohly zkreslovat záznamy, a dodává mu pocit, že má na řešení svých problémů největší podíl.

⁶¹ ŠEBEK, M. Forezní diagnostika. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 479.

⁶² KOCOURKOVÁ, J. Sexuální zneužívání dětí. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 295.

Jak bylo již předesláno, v literatuře pro děti a mládež jsou stále častěji zobrazováni mladí hrdinové bojující s nejrůznějšími traumaty. Knihy jsou originální ve způsobu zpracování. Jedním z nich je právě deníková forma či psaní dopisů, které si zvolil americký spisovatel Stephen Chbosky, autor románu *Ten, kdo stojí v koutě*, jemuž bude věnována následující kapitola.

4 STEPHEN CHBOSKY

Autorem románu, kterým se bude tato práce dále zabývat, *Ten, kdo stojí v koutě* (v originále *The Perks of Being a Wallflower*), je americký spisovatel, scénárista a filmový režisér Stephen Chbosky. Do světa literatury pro děti a mládež vstoupil Chbosky jako prozaik tímto prvním a zároveň zatím jediným svým románem v době, kdy se již vývoj americké literární tvorby plně rozvinul ve všech ohledech.

Podobně jako je tomu v současné české literatuře určené dětem a mládeži, také v amerických a britských knihách pro děti a mládež je dnes velmi frekventovaným tématem dospívání. Mladí hrdinové v románech procházejí těžkými zkouškami na cestě k sebepoznání, utvářejí si vlastní hodnoty a postoje, často čelí šikaně či nepříznivým vlivům způsobeným disfunkčním rodinným prostředím, jsou outsidersy ve světě lidí a řeší komunikační konflikty způsobené etnickou odlišností apod. Stranou ponechme fantasy příběhy, které těží z momentální vlny zájmu čtenářů o tento žánr, i triviální romány s dívčí hrdinkou a zaměříme se nyní na významná díla současné britské a americké literatury pro děti a mládež reprezentující trendy a oslovující jak mladé čtenáře, tak také odbornou veřejnost. Hrdinové těchto příběhů čelí obavám a nejistotě, jsou frustrováni a odhalují čtenářům své nitro, přičemž mu dovolují nahlédnout do nejintimnějšího procesu vlastního boje a vyrovnávání se s různými osobními traumaty.

4.1 Stephen Chbosky v kontextu americké literatury ve Spojených státech

Knihy určené dětem a mládeži, v nichž jsou zobrazeni dospívající jedinci a problematické vztahy mezi nimi a dospělými, se v Americe začaly rozšiřovat v polovině desátých let 20. století, a to zejména zásluhou dvou spisovatelů. Boothe Tarkingtona, autora knihy *Sedmnáct* (1916) a Dorothy Canfield Fisherové, autorky knihy *Pochopená Betsy* (1917). V jejich prózách jsou mladí hrdinové nuceni čelit nejrůznějším potížím.⁶³

Do té doby prošla americká dětská literatura dlouhým vývojem. Od nejstarších čítanek určených dětem a mladistvým, které měly v 17. a 18. století silně didaktický a moralistní charakter, přes první líbivé a dětem přitažlivé příběhy zobrazující však zatím převážně fungující a šťastný život v rodině, až po první knihy odhalující i vážná aktuální témata. Často

⁶³ ŘEŘICHOVÁ, V. et al. *Literatura pro děti a mládež anglicky mluvících zemí*. Olomouc: Hanex, 2008.

objevujícím se motivem tak bylo otrokářství, nezaměstnanost, chudoba, problémy imigrantů apod. Již v polovině 19. století preferují mladí autoři příběhy, které realističtěji odrážejí společenské poměry a vykreslují člověka s jeho rozličnými pocity a emocemi.⁶⁴

Díky zvyšující se gramotnosti i lepší technologii a dopravě byly knihy přístupny stále širšímu spektru čtenářů a dostaly se postupně ke všem sociálním vrstvám. Nejoblíbenější byly málo věrohodné, zato velice akční příběhy určené zejména chlapcům, sentimentální příběhy psané převážně pro dívky a knihy dobrodružné. Po roce 1865, kdy skončila občanská válka, nabyla literatura pro děti a mládež spoustu rozmanitých vrstev a způsobila přiblížení hranic produkce pro děti a pro dospělé.⁶⁵

Zlomová jsou pak léta 1865–1914, kdy se literatura staví proti patosu v tvorbě pro děti a mládež. Řeřichová hovoří o zlatém věku americké dětské literatury, kdy roste zájem čtenářů a literatura mění svou podobu. Oblíbené jsou fantazijní příběhy, historické prózy, vyprávění o zvířatech i bajky. Knihy reflektují stále nová aktuální témata. Zobrazují problémy rasové příslušnosti, postavení menšin v USA a osudy Afroameričanů. Odkrývají ve svých uměleckých textech obavy ze zneužití vědeckého bádání a hrozící atomové války, otevřeně píší o náboženství i světě v ortodoxní židovské víře atd.⁶⁶

Na již zmíněné autory B. Tarkingtona a D. C. Fisherovou navazuje svými romány s dospívajícím hrdinou např. J. D. Salinger. Spisovatelova psychologicky propracovaná kniha *Kdo chytá v žite* (1951) je vyprávěním sedmnáctiletého chlapce, který hledá ve společnosti své místo a poznává svět v jeho nejtemnějších podobách. Za Salingerova pokračovatele je považován J. Paul Zindel. V románech (např. *Pigman*, 1968) zobrazuje motivy generačních vztahů, dospívání bez otce, závislost na alkoholu, lásku, pocit osamění i smrt. K dalším autorům, kteří se zaměřují na dospívajícího hrdinu s těžkým osudem, patří Judy Blumová (*To jsem já, Margaret*, 1970), Virginie Hamiltonová (*M. C. Higgins Veliký*, 1974), Louis Sachar (*Díry*, 1998, *Malé krůčky*, 2006) a mnoho dalších.⁶⁷

Stephen Chbosky navazuje na tyto spisovatele románem *Ten, kdo stojí v koutě* (1999). Generačně i tematicky tak stojí např. vedle současných autorů, Patricka Nesse, který v románu *Volání netvora* (2010) zobrazuje třináctiletého hrdinu nuceného vyrovnat se s blížící se smrtí milovaného člověka, Davida Almonda a jeho existenciálně laděné knihy *Hra*

⁶⁴ ŘEŘICHOVÁ, V. et al. *Literatura pro děti a mládež anglicky mluvících zemí*. Olomouc: Hanex, 2008.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž.

na smrt (1999) o vyrovnávání se s osobními traumaty, či Ann Dee Ellisové a románu *Tohle jsem udělal* (2007), v němž se hrdina snaží nalézt sebeúctu a aktivizuje svůj přístup k životu.⁶⁸

S Meg Rosoffovou a její knihou *S osudem v zádech* (2006), o mladé hrdince hledající vlastní identitu, spojuje Chboskyho námět i podobnost se starším dílem americké literatury, románem *Kdo chytá v žitě* (1951) J. D. Salingera. Podobnému tématu se věnují i americká spisovatelka Patricia Reilly Giffová v knize *Drsňačka Hollis* (2002), Carl Hiaasen, který ve svých románech (*Soví houkání*, 2002 a *Jak potopit korálovou královnu*, 2005) nabízí dětskému čtenáři dostatek prostoru pro vlastní hodnocení závažných činů některých literárních postav, a další autoři.⁶⁹

Zvolenou literární formou se Chboskyho román podobá knihám amerického autora Aviho, vlastním jménem Edwarda Wortise. Také Avi ve svém románu *Věci, které se někdy stávají* (1970) určenému dospívajícím čtenářům vypráví děj prostřednictvím deníku mladé dívky a podobný postup volí také v knize *Nic než pravda* (1991). Otevřeností a upřímností, s nimiž spisovatelka líčí pocity mladého dospívajícího člověka, se Chbosky přibližuje již zmiňované autorce Judy Blumeové. Její hrdinka Margaret se snaží nalézt sebe samu i své místo mezi ostatními. Ještě intimnější je román *Miluji tě navždy* (1975), který popisuje milostný i sexuální život dospívající dívky. Komplikované vztahy mladé hrdinky ke starší sestře a snahy vyrovnat se s vlastními traumaty zobrazuje například Lois Lowryová svými romány pro mládež. Řada dalších autorů reflektuje v knihách určeným zejména dospívajícím čtenářům problémy dětí a mladistvých v souvislosti s dospíváním. Otevřeně a upřímně popisují vnitřní prožívání svých hrdinů. Literární postavy čelí problémům v souvislosti s disfunkčními rodinami, ale bojují také s drogovou závislostí či traumaty různého charakteru.⁷⁰

⁶⁸ ŘEŘICHOVÁ, V., SLADOVÁ, J. Obraz dětství a dospívání v současné americké a britské literatuře pro děti a mládež. In *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 75–108.

⁶⁹ Tamtéž, s. 75–108.

⁷⁰ ŘEŘICHOVÁ, V. *Literatura pro děti a mládež anglicky mluvících zemí*. Olomouc: Hanex, 2008.

4.2 Autor Stephen Chbosky

Americký spisovatel, scénárista a filmový režisér Stephen Chbosky se narodil 25. ledna roku 1970 v Pittsburghu ve státě Pensylvánie. Vyrůstal na předměstí Upper St. Clair v katolicky založené rodině.⁷¹

Již jako chlapec obdivoval klasickou literaturu a spisovatele jako F. S. Fitzgeralda a T. Williamse. Nejsilněji jej však zasáhla již zmiňovaná kniha J. D. Salingerova *Kdo chytá v žitě*. Chbosky vynikal spisovatelským talentem i velkou fantazií. Výrazný vliv na jeho další směřování zejména v oblasti kariéry pak mělo setkání se scénáristou filmu *Rebel bez příčiny* Stewartem Sternem. Jejich seznámení předurčilo Chboskyho budoucí kariéru. Stern se stal Chboskyho přítelem, ale také jakýmsi mentorem. Po maturitní zkoušce na Upper St. Clair High School se rozhodl věnovat oboru scenáristiky na Universitě of Southern California. Studium úspěšně dokončil v roce 1992 a začal pracovat ve filmovém prostředí. Úspěšným se stal zejména jako scénárista a režisér.⁷²

Do roku 1990 napsal několik dosud nerealizovaných scénářů. Jeho filmová prvotina, komedie s názvem *The Four Corners of Nowhere*, měla premiéru na festivalu v Sundance (1995). Šlo o nezávislý film, na kterém se Chbosky podílel jako scénárista, režisér i herec. Později napsal scénář například k filmové adaptaci muzikálu *Rent (Bohémové, 2005)* a stal se producentem a scénáristou úspěšného televizního seriálu *Jericho* (2006).⁷³

Když v roce 1999 vydal Chbosky svou první knihu *Ten, kdo stojí v koutě (The Perks of Being a Wallflower)*, oslovil ohromné množství čtenářů zejména mezi teenagery. V roce 2012 měl premiéru film natočený podlé této knihy (do češtiny přeložen jako *Charlieho malá tajemství*), přičemž scénáře i režie se ujal opět sám Chbosky. Filmová adaptace knihy byla neméně úspěšná a získala mnoho ocenění a nominací v hereckých, scénáristických, ale i dalších kategoriích. Za nejlepší adaptovaný scénář získal ocenění *Writers Guild Awards* (2013) a nominaci v rámci několika dalších soutěží (např. *Utah Film Critics Association Award*). Získal cenu *Independent Spirit Awards* za nejlepší film roku, cenu *The Choice Award* za nejlepší drama i nejlepší hereckou roli a mnoho dalších ocenění.⁷⁴

⁷¹ THOMPSON, Elizabeth. Stephen Chbosky [online]. 2007 [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://pabook.libraries.psu.edu/palitmap/bios/Chbosky_Stephen.html>.

⁷² Stephen Chbosky. *Wikipedia* [online]. 2015 [cit. 2015-04-20]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Chbosky>.

⁷³ THOMPSON, Elizabeth. Stephen Chbosky [online]. 2007 [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://pabook.libraries.psu.edu/palitmap/bios/Chbosky_Stephen.html>.

⁷⁴ Stephen Chbosky. *Wikipedia* [online]. 2015 [cit. 2015-04-20]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Chbosky>.

Chboskyho kniha *Ten, kdo stojí v koutě* byla vydána v roce 1999 nakladatelstvím MTV Books v New Yorku a během jednoho roku se stala knižním bestsellerem. Do roku 2007 se prodalo více než sedm tisíc výtisků a do května roku 2013 tento počet vzrostl na dva miliony kusů. Zároveň se román stále vyskytoval na seznamu bestsellerů nakladatelství New York Times. Kniha je částečně autobiografií. Chboskyho život na střední škole se v mnoha ohledech lišil od toho, jak jej autor zobrazuje ve svém literárním příběhu.⁷⁵

V současné době žije Stephen Chbosky v Los Angeles v Kalifornii a pracuje na scénáři k filmu *Beauty and the Beast (Kráska a zvíře)* s plánovanou premiérou v roce 2017.

Díky otevřenosti, s jakou Chboskyho román *Ten, kdo stojí v koutě* reflektuje a odhaluje některé dříve tabuizované motivy a témata, zejména motivy týkající se sexuality a užívání drog, byla tato kniha v některých amerických školách považována za nevhodnou a odstraněna z oběhu. Přesto je román *Ten, kdo stojí v koutě* překládán do více než třiceti jazyků.⁷⁶

Chboskyho román *Ten, kdo stojí v koutě* lze zařadit mezi kvalitní světová literární díla určená dětem a mládeži, a jako takový se silně podílí na rozvoji dětského čtenářství, ovlivňuje recipientův literární vkus a díky svým vysokým nárokům také zvyšuje jeho čtenářské kompetence. Umělecko-estetické hodnoty světové literatury spoluvytvářejí hodnotový systém u dětí a mládeže. Rusňák pak zdůrazňuje zejména knihy morálně pravdivé, které svým působením na recipienta přispívají k jeho přesvědčení a víře v pravdu a právo. Tyto hodnoty čtenář přirozeně přijímá jako součást vlastního hodnotového žebříčku a později uplatňuje i ve svém životě.⁷⁷

⁷⁵ Stephen Chbosky. *Wikipedia* [online]. 2015 [cit. 2015-04-20]. Dostupné z:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Chbosky>.

⁷⁶ THOMPSON, Elizabeth. Stephen Chbosky [online]. 2007 [cit. 2015-04-10]. Dostupné z:

<http://pabook.libraries.psu.edu/palitmap/bios/Chbosky_Stephen.html>.

⁷⁷ RUSŇÁK, R. *Světová literatura pro děti a mládež v didaktické komunikaci*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2009, s. 52–53.

5 ROMÁN STEPHENA CHBOSKYHO *TEN, KDO STOJÍ V KOUTĚ*

Z anglického originálu *The Perks of Being a Wallflower* (MTV Books/Pocket Books, New York, 1999) přeložil knihu do češtiny Vratislav Kadlec (Praha: Brio, 2012).

Mezi českými čtenáři se stala kniha brzy oblíbenou a i dnes, kdy její filmová verze oslovuje mnohem širší publikum, nachází nejen mezi dětmi a mladistvými nadšené recipienty. Srovnávání knihy s filmem i reakci kritiky budou věnovány další části této práce. Následující kapitoly se zabývají hodnocením estetické úrovně textu, čili rovině genetické a tematické, kompoziční a sémantické, přičemž rozhodující budou impulzy, které kniha generuje.

Přebal českého vydání knihy *Ten, kdo stojí v koutě* je celkem nenápadný. Na světle zeleném pozadí s názvem románu a jménem autora je v pravém horním rohu titulní strany umístěna malá fotografie chlapce zakrývajícího si oči dlaněmi.⁷⁸ Dalo by se předpokládat, že tento obraz je zpodobněním mladého člověka, který nechce vidět či přiznat si něco, co by jej např. mohlo určitým způsobem ohrozit. Fotografie může mít samozřejmě mnoho jiných variant výkladu. Konečně čtenář sám si vytváří vlastní názory a z jeho pohledu na problematiku, kterou kniha rozebírá, vzniká individuální, často odlišný, ovšem vždy pravdivý ve své autonomii, nový výklad.

Zadní strana českého vydání obsahuje úryvek z knihy, který vystihuje atmosféru celého vyprávění, touhu po životě, chuť žít a vnímat, prožívat přátelství a svobodu, „cítit se nekonečně“. Knihu věnoval Chbosky své rodině a také poděkování patří jejím členům.

Jak napovídá titul, hrdinou je „ten, kdo stojí v koutě“ a může si tak všimnout věcí, které ostatní nevnímají, a tak také porozumět mnohým zákonitostem a odhalit jisté souvislosti. Přesto však přijde chvíle, kdy je třeba začít žít a vymanit se z role pozorovatele. Chlapecký hrdina Charlie prožívá první lásky, rodinná dramata, nová přátelství, ale objevuje i svět sexu a drog.

Charlie se ocitá v letech dospívání a to je, jak bylo již vysvětleno, jedním z nejnáročnějších období v životě člověka. Přináší změny a množství nečekaných situací.

⁷⁸ Zahraniční vydání obsahuje ve stejném rohu fotografii nohou bez zbytku postavy a na zadní straně nalezneme tři fotografie chlapce zakrývajícího si oči, uši a nakonec chlapce se sklopenou hlavou.

Chlapec je nucen čelit nejen problémům, které přináší sama puberta, ale také tragické události, sebevraždě jednoho ze svých kamarádů. Charlieho životem je tak otřeseno ještě silněji a chlapec se cítí naprosto zmateně a ztraceně. Přemýšlí o životě, o jeho smyslu, o morálních zásadách, normách společnosti a dalších otázkách. Zdá se však, že ani tyto reflektované záležitosti nejsou vše, co jej ovlivňuje. Hluboko v Charlieho mysli se skrývá tajemství, jež rozhodlo o jeho osudu i veškerém prožívání.

Toto tajemství ukrylo vyděšené dítě, jež nedokázalo čelit situaci, na níž ještě nebylo připraveno a nemohlo ji pochopit. Povedlo se mu však „poklad“ schovat až příliš dobře, a tak je i pro něj samotného těžké ho po letech znovu objevit. Dnes je z něj dospívající chlapec a čeká jej trnitá cesta k „pokladu“, který představuje jeho vlastní vysvobození.

Román *Ten, kdo stojí v koutě* je velmi otevřenou a důvěrnou zpovědí dospívajícího chlapce v životní krizi, zároveň však často vtipně a překvapivě okořeněnou.

5.1 Překlad a jazykový rozbor

Adaptace knihy *Ten, kdo stojí v koutě* se ujal český překladatel, publicista a autor literárních povídek Vratislava Kadlec⁷⁹. Díky způsobu, jakým celkově uchopil smysl textu, ale také díky citlivosti pro detail a schopnosti jisté interpretační mikroanalýzy, můžeme hovořit o zdařilém překladu Chboskyho románu. Kadlec zohledňuje životní zkušenosti dětského čtenáře i rozsah jeho znalostí, bere v úvahu zájmy, potřeby, citový vývoj dítěte a samozřejmě i jeho čtenářské schopnosti. Dokázal tak vytvořit text, který dnešního dospívajícího čtenáře osloví svou přirozeností a lehkostí. Ve spojení s odvážným tématem a upřímnou a otevřenou výpovědí, která je teenagerům vlastní, pak vzniká velice přitažlivé čtení.

Ve vztahu k dospívajícímu recipientovi se jako nejvhodnější jevil překladateli jazyk, který je pro dnešního teenagera nejpřirozenější. Chbosky navíc využil přímého vyprávěče, kterým je sám dospívající chlapec, což zákonitě ovlivnilo i jeho volbu jazykových prostředků. Aby byla posílena autentičnost a věrohodnost vyprávění, pohybuje se text na pomezí spisovnosti a nespisovnosti. V českém překladu jsou zastoupeny prvky obecné češtiny („*Si úplně vypatlaná. Jak bys vo tom vůbec mohla cokoli vědět? Nechodíš na vejšku. Kelly*

⁷⁹ Vratislav Kadlec se narodil v Hořovicích v roce 1981. V mládí vystudoval Literární akademii a v současnosti se žije jako překladatel a šéfredaktor měsíčníku *Plav*. Působil také jako principál divadelního spolku *Prvobytně pospolná společnost*. V roce 2012 publikoval v rámci časopisu *Tvar* komiks *Singultus Infinitus* a svou povídku *Vedlejší příznaky* (sbírka *Tajemství stržené masky*, Listen 2011). Dnes žije v Praze.

*ničím takovým neprošla.*⁸⁰), studentský slang, expresivní vyjadřování („*je pěkně vysvalovanéj*“⁸¹) aj.

V textu se vyskytuje také mnoho přímé řeči. V dialozích některých postav se pak objevují i vulgarismy. „*A to sem myslel, že Brad je hroznej mamrd. Ty vole...*“⁸² Dalo by se tedy říci, že je kniha psána spisovnou hovorovou češtinou se spoustou prvků nespisovné češtiny.

Kadlec vychází z obsahové náplně románu, přičemž zpřístupňuje českému čtenáři příběh natolik poutavě, že dokáže zaujmout děti a mladistvé a někdy také dospělé. I když adaptace původní text upravuje, neznamená to automaticky jeho degradaci. Právě překlad Vratislava Kadlece je toho příkladem, neboť aktivizuje estetické i další funkce textu v procesu čtenářské recepce.

Díky Kadlecově adaptaci vyznívá z knihy potřebný tón díla, které může mít rozhodující vliv při utváření hodnotového systému mladého čtenáře i význam pro osvobození se z tíživých životních podmínek. V širším významu pak zprostředkovává povědomí o světové literatuře anglicky mluvících autorů.

5.2 Kompoziční rozbor

Vypravěčem je hlavní postava románu, patnáctiletý chlapec Charlie, jenž píše dopisy neznámému adresátovi. Jde tedy o personálního a přímého vypravěče, který se ocitá uvnitř děje jako jedna z postav, jako přímý účastník. V textu se proto často objevuje oslovení adresáta, jako: „*Víš co... Plno dětí ze školy svoje rodiče nesnáší.*“⁸³ Jindy vkládá Charlie do dopisu přímo komentáře k textu, vysvětlující jeho styl psaní či vyjadřování. Ty pak mohou posloužit jako informace také samotnému recipientovi románu, ovšem co je důležitější, jde o jeden z dalších prostředků autora, který vytváří text co nejautentičtější. Charlie například píše: „*Myslím, že dál budu psát Nijak bez uvozovek, protože je to otrava a zdržuje mě to. Doufám, že s tím nebudeš mít problémy.*“⁸⁴

Rozhodnutí autora knihy, že recipientovi předloží pouze informace z korespondence tohoto chlapce a navíc dopisy, které záměrně neodesílá nikomu, koho by osobně znal, je

⁸⁰ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 86.

⁸¹ Tamtéž, s. 53.

⁸² Tamtéž, s. 138.

⁸³ Tamtéž, s. 25.

⁸⁴ Tamtéž, s. 21.

ideálním východiskem z problému týkajícího se otázky otevřenosti. Důvěryhodněji totiž na čtenáře působí hluboce intimní zpověď dospívajícího chlapce, má-li pocit, že čte cosi tajného, řádky, jež nebyly určeny očím nikoho z okruhu známých tohoto hrdiny. Proto své dopisy podepisuje pouze křestním jménem.

Dopisy jsou v podstatě dosti intimní zpovědi hlavního hrdiny. Pravděpodobně také proto, že hovoří otevřeně i o životech mnoha dalších postav, zůstává v anonymitě a uvádí pouze křestní jména všech hrdinů.

Obsahem Charlieho dopisů jsou reflexe běžných situací, kterých je chlapec svědkem, osobní problémy, jimž musí denně čelit, a zejména jeho nejniternější myšlenky a pocity. Během vyprávění naráží Charlie na osudy ostatních postav knihy, o kterých také hluboce přemýšlí. V souvislosti s mnohými nezodpovězenými otázkami se mu vybavují vzpomínky na minulost a nedávné dětství. Zejména takové situace, o nichž tuší, že jej trvale ovlivnily.

Charlieho korespondence zachycuje události jednoho roku života hlavní postavy od nástupu na střední školu. První z dopisů je datován 25. srpna 1991 a poslední je z 23. srpna 1992. Při rekonstrukci fabule si můžeme všimnout častých retrospekcí, které vstupují do chronologického sledu událostí, v podobě vzpomínek z minulosti.

Vypravěč popisuje předešlé události, aby jejich prostřednictvím poskytl čtenáři potřebné souvislosti k pochopení osudů a chování jednotlivých postav a umožnil mu vcítit se hlouběji do jejich prožitků a chování. Jde tedy o chronologický způsob narace v podobě dopisů s retrospektivními návraty.

S fabulí knihy souvisí také literární forma, kterou ve svém románu Stephen Chbosky logicky zvolil. Příběh je nezvykle komponován.

Knihy rozděluje subjektivní výpověď chlapce, svěřujícího svá životní tajemství v korespondenci, na čtyři části a závěrečný epilog. Každou část tvoří několik dopisů, které by díky své obsahové ucelenosti mohly zastupovat jakési kapitoly. Jejich délka je různá. Podle závažnosti sdělení se hlavní hrdina rozepisuje na třinácti stranách, jindy mu stačí k reflexi svých nálad a pocitů strany dvě. Každý dopis je označen datem a začíná oslovením „Milý příteli“. Končí pak opět pokaždé stejně: „S pozdravem Charlie“.

Podobně jako při výběru jazyka, také při volbě kompoziční výstavby autor zohlednil zájmy většiny mladých čtenářů, pro něž je četba kratších ucelených textů, navíc ve spojení s představou osobní korespondence, jistě přitažlivější, než klasicky psaný příběh.

Kompozice je jedním z důležitých faktorů z hlediska čtenářské recepce literárního díla. Chboskymu se podařilo vytvořit vyprávění v rytmu, který je schopen udržet napětí a zároveň nepřekročit jeho únosnou intenzitu. Kniha je výsledkem dokonale promyšlené kompozice díla. Po celou dobu vyprávění se postava dospívajícího chlapce, v doprovodu recipienta, snaží nalézt kořeny svých problémů a buduje si při tom vlastní identitu. Do děje vstupují další hrdinové románu se svými komplikovanými a často bolestnými osudy. Právě reflexe jejich životů vybízí hlavního hrdinu, stejně jako čtenáře, k úvahám o zásadních otázkách lidské existence, přičemž jsou minimálně v rovině tohoto hrdiny pozvolna odhalovány mnohé souvislosti. Teprve na konci vyprávění se čtenář spolu s hrdinou románu dočkají odhalení, které již od počátku ovlivňovalo veškeré dění v knize, a také příslibu, že nalezení vlastní identity se dočká každý, kdo skutečně hledá a má dostatek odvahy postavit se svému strachu a čelit vlastní bolesti.

5.3 Děj

Na začátku knihy se čtenář dovídá o Charlieho kamarádovi Michaelovi, který spáchal sebevraždu, neboť trpěl rodinnými problémy a neměl se komu svěřit se svými pocity opuštěnosti a neštěstí. Tato událost představuje jednu ze zásadních motivických linií textu. Zásadně ovlivní hlavního hrdinu knihy, patnáctiletého chlapce Charlieho. Zcela otřese jeho světem a nbourá dosavadní chápání života i vlastní prožívání. Tragédie jej donutí zamyslet se nad sebou i nad smyslem všeho kolem. Najednou ničemu nerozumí. Trápí jej také nevědomost. Nechápe, co vedlo jeho spolužáka k tak zoufalému činu. „*Zajímalo by mě, jak to u Michaela doma vypadalo, když večeřeli nebo když se večer dívali na televizi. Michael po sobě nenechal žádný dopis, nebo ho alespoň jeho rodiče nikomu neukázali. Snad za tím vážně byly ‚problémy doma‘. Rád bych to věděl. Mohl bych na něj vzpomínat jasněji. Smutek by pak možná měl nějaký smysl.*“⁸⁵

Charlie přemýšlí nad vinou, křivdou i nad nespravedlností světa. Cítí se bezmocně a ztraceně. Špatné pocity převládají nad těmi pozitivními a Charlieho obavy se stupňují. Ve chvíli, kdy začne pochybovat také o sobě samém, ovládne jej strach, zda je vůbec „normální“. Stále více se uzavírá do sebe. Jeho zoufalost se stupňuje, až přeroste v potřebu svěřit se někomu se svými problémy, snad z představy, že tak nebude ve svém trápení sám. V nejbližším okolí však nenachází člověka, kterému by naprosto důvěřoval a zároveň někoho,

⁸⁵ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 12–13.

kdo by jej mohl pochopit a přitom nesoudit. Cítí se velice osaměle. Tomu přispívá též fakt, že nastoupil na střední školu, kde zatím nemá kamarády. Rozhodne se tedy svěřit veškeré myšlenky a pocity v dopisech neznámému adresátovi, s nímž se osobně nikdy nesešel. Právě v tuto chvíli, s prvním Charlieho dopisem, začíná kniha Stephen Chboskyho.

Na počátku Charlie vysvětluje: „*Milý příteli, píšu ti, protože jedna holka říkala, že umíš naslouchat a máš porozumění a že ses ji na večírku nesnažil dostat do postele, i když jsi měl tu možnost. Nepokoušej se prosím zjistit, kdo ta holka je, protože to bys pak mohl přijít i na to, kdo jsem já, a já fakt nechci, abys to věděl. Lidem budu říkat úplně jinak nebo jen obecnými jmény [...] Prostě jenom potřebuju vědět, že tam někde je někdo, kdo mi bude naslouchat a rozumět, někdo, kdo se nesnaží dostat lidi do postele, i když má tu možnost. Potřebuju vědět, že takoví lidé ještě jsou. [...] Budu psát o svém životě. Chci, abys věděl, že jsem zároveň šťastný i smutný a pořád se snažím přijít na to, čím to je. Začínám mít pocit, že tím důvodem, proč je to se mnou zrovna takhle, je moje rodina.*“⁸⁶

Charlieho korespondence je výpovědí hlavního hrdiny, ve které zobrazuje události prvního ročníku střední školy. Během tohoto náročného období, kdy se cítí osaměle, snaží se vyrovnat s úmrtím blízkého člověka, hledá porozumění, přátelství i emoční stabilitu, prochází také zkouškami spojenými s dospíváním a přirozeným hledáním svého místa ve společnosti. Jeho cestu k dospělosti však komplikuje ještě jiný problém, a tím je potlačované trauma z dětství. Hrdina knihy se trápí neklidem a pochybami o smysluplnosti života, o správnosti svého jednání, nerozumí svým pocitům ani sobě samému a tíží jej nepřehledné množství otázek. Netuší, že zásadní odpovědi může nalézt až tehdy, pokud tajemství z dětství uvězněné ve vlastní mysli odhalí.

Díky své citlivosti dokáže Charlie vnímat a písemně zachytit nejen vlastní sebereflexi, ale zaměřuje se také na životy ostatních. Jejich osudy a problémy pak prožívá téměř stejně intenzivně jako ty své.

Chboskyho román provádí svého recipienta jediným školním rokem s postavou Charlieho. Tomu se podaří najít své místo ve společnosti, v životě a zejména najít cestu k sobě samému tím, že nakonec odhalí křivdy, které na něm byly páhány v dětství, a poškodily jeho přirozenost, a zejména tím, že pochopí svou cenu a získá pravou sebeúctu. Poznává opravdové přátele, kteří mu rozumí a přijímají jej takového, jaký je, Patricka a jeho nevlastní sestru Sam, do níž se Charlie zamiluje.

⁸⁶ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 10

5.4 Prostředí a čas

Kromě úseků, kdy Charlie vzpomíná na situace z minulosti, jsou zobrazené události zasazeny do časového rámce pouhého jednoho školního roku, kdy hlavní hrdina nastupuje do prvního ročníku střední školy. Jeho dopisy jsou datovány od 25. srpna 1991 do 23. srpna 1992.

Prostředí děje není v knize tolik důležité. Autor se zaměřuje na realistické vykreslení charakterů postav a soustředí se na etický a morální aspekt. Neupřesnění místa příběhu proto recipient v knize nepostrádá. Naopak. Právě díky tomu, že autor neosvětluje, kde hlavní hrdina bydlí, nenazývá protagonisty příjmením a dokonce se po celou dobu nedovíme, komu je vlastně korespondence primárně určena, umožňuje román svým čtenářům jednodušší ztotožnění se s hlavním hrdinou románu. Tím silněji působí na čtenáře události z knihy, neboť je schopen zasadit je do prostředí, ve kterém žije. Je vnímavý k těžkým osudům literárních postav a neshází, v nichž se ocitají, a uvědomuje si, že by se podobní lidé mohli vyskytovat také v jeho bezprostředním okolí či dokonce, že by se stejná problematika mohla týkat i čtenáře samotného. Mladý čtenář se tak může do postav a situací lépe vžít.

5.5 Hlavní hrdina románu

Hlavní postavě románu, Charliemu, je patnáct let. Je velmi citlivý, vnímavý, soucitný, všímavý a hloubavý. Jak bylo již vysvětleno, stále hledá odpovědi na své nejniternější otázky. Rozebírá i věci, nad nimiž se jiní nepozastavují, neboť jim připadají zcela přirozené. Charlie však najednou o všem pochybuje, ničím si není jist a hledá smysl a podstatu všeho.

„Pak jsem začal číst nějaké časopisy, ale prostě to nešlo. [...] Na každé byla nějaká rozesmátá tvář, a když to byla žena, tak navíc pokaždé ukazovala výstřih. Zajímalo by mě, jestli to ty ženy dělají proto, že chtějí vypadat pěkně, nebo je to prostě součást jejich práce. [...] Skoro jsem si dokázal představit to focení a herečku nebo modelku, která pak jde na ‚lehký oběd‘ se svým přítelem. Dokázal jsem si představit, jak se jí ptá, jaký měla den, a ona říká, že o tom zas tak moc nepřemýšlela, nebo to možná byla její první obálka, tak je hrozně vzrušená, protože se zrovna stává slavnou. Dokázal jsem si představit ten časopis na stánku [...] a jak by si někteří lidé určitě mysleli, že je to hrozně důležité. [...] Pak by se myslím

*určitě našel nějaký muž, který by si ten časopis koupil a masturboval by nad ním. A zajímalo by mě, co by si o tom pak ta herečka a její přítel mysleli, pokud by si vůbec něco mysleli.*⁸⁷

Hloubavost vede Charlieho k určité uzavřenosti a ve spojení s odlišným chováním, než by se od chlapce v jeho věku očekávalo, z něj dělá outsidera. Jeho schopnost empatie, vnímavost a porozumění vůči potřebám ostatních, laskavost, obětavost a zejména upřímnost, s jakou hovoří o nejintimnějších pocitech, chápou jako „nenormální“ dokonce i jeho nejbližší. Tím nepochopitelnější připadá svému okolí Charlieho chování, když ani na jejich výtky a útoky nereaguje Charlie agresí, nýbrž ústupem, ve kterém se snaží situaci znovu promyslet a s odstupem všemu porozumět.

„...a sestra se na mě podívala. ‚Nenávidím tě.‘ Řekla to jinak, než to předtím řekla tátovi. Myslela to vážně. Fakt to tak myslela. ‚Já tě mám rád.‘ Jiná odpověď mě nenapadla. ‚Seš magor, je ti to jasný? Vždycky jsi byl magor. Všichni to říkaj. Vždycky to říkali.‘ ‚Snažím se nebejt.‘ Potom jsem odešel a šel jsem do svého pokoje a zavřel jsem za sebou dveře a strčil jsem hlavu pod polštář a nechal jsem ticho, aby všechno napravilo.“⁸⁸

Přestože na své okolí působí Charlie jako podivín, v očích čtenáře je z hlediska mentality na svůj věk velmi vyspělý. Dokáže srozumitelně popsat situaci, zachytit důležitá fakta a vystihnout podstatu. Schopnost reálné reflexe mu umožňuje lepší orientaci a tedy větší míru porozumění. Je inteligentní a velice empatický, což lidé v jeho okolí cítí, a proto se na něj obracejí s různými problémy, přestože jej za jiných okolností považují za podivína.

Charlie se cítí osaměle a nepochopeně a svou pozici outsidera si uvědomuje, i když netuší, proč se jím stal. Rozhodně však není hrdinou, který se bouří a protestuje proti takovému osudu, ovšem není ani apatický. Neustálou sebereflexí se snaží odhalit kořeny svých bariér, které mu znemožňují uvolnit se a žít naplno.

Bariaková se ve své publikaci zabývá definicí a dělením outsiderů. Využívá poznatků Bratršovské a Hrdličky, kteří se pokoušeli vysvětlit, proč se lidé ocitají na periferii a zda šlo o jejich volbu, či nepřízeň osudu.⁸⁹ Vynechávají jedince s asociálními a antisociálními sklony a zaměřují se na osoby sociálně ne tolik konfliktní a pro společnost nebezpečné. Nejprve vymezují člověka slabého, snadno podléhajícího tlakům a zátěžím, kterého příroda nevybavila příliš vysokou psychickou odolností. Outsiderství v tomto případě není volbou, nýbrž vrozenou záležitostí a přináší člověku časté prohry a nezdary. Týká se odlišnosti společenské.

⁸⁷ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 120.

⁸⁸ Tamtéž, s. 33.

⁸⁹ BRATRŠOVSKÁ, Z., HRDLIČKA, F. Jak se rodí outsideri. In *Prostor: společensko-kulturní revue*, 1998, č. 2, s. 20–23.

Druhou skupinu tvoří lidé, kteří se liší od ostatních svým pohledem na svět, na budoucnost. Většinou nevidí smysl své existence a ani ostatním nevěří, že je objevili. Tento pesimismus vychází z nitra, z vlastní mysli a vnitřního přesvědčení.

Z tohoto hlediska bychom Charlieho mohli zařadit lépe do druhé skupiny těchto lidí outsiderů, ovšem v jeho případě rozhodně nejde o pesimistu. Pochybuje sice o všem kolem sebe, ale vytrvale a odvážně pátrá po smyslu vlastního života a po důvodu svých pochyb.

Dle dalších kritérií literárních postav stojících na periferii můžeme Chboskyho hrdinu charakterizovat jako toho, který si odlišnost svého chování i prožívání do jisté míry uvědomuje. Přátelé, spolužáci i rodina mu poskytují zpětnou vazbu. Z hlediska outsidera oběti a outsidera buřiče jde pak o postavu, která osciluje mezi těmito dvěma typy. Je sice obětí, ale skrytou, tedy aniž by si toho byl vědom. Ani čtenář se do poslední chvíle nedozví, že se stal Charlie jako dítě obětí sexuálního zneužívání. Na druhé straně na svou situaci nerezignuje a pátrá po důvodech svých zmatených emocí.

Zajímavé je, že ani okolí hlavního hrdiny, dokonce jeho nejbližší, nemají zdání o tom, co se skrývá v chlapcově mysli a netuší, jak vážný a traumatický zážitek se skrývá za jeho netypickými projevy. Charlieho rodina a přátelé vědí o Charliem pouze tolik, kolik jim dovolí on sám, a tak nemohou tušit. Dá se tedy říci, že silněji vnímá Charlieho odlišnost čtenář, který má prostřednictvím dopisů možnost nahlédnout do chlapcovy duše i mysli, jelikož právě tam se většina projevů jeho outsiderství realizuje. „...prostě všichni se usmívali. Dokonce i sestra. Jenom dva lidé se neusmívali. Děda a já.“⁹⁰

Vše má však nějakou příčinu a ani Charlie se nestal outsiderem bezdůvodně. Jeho vývoj ovlivnilo dávné trauma, které však vytěsnil již jako dítě, neboť se s ním nedokázal vyrovnat. Nyní je však mnohem starší, moudřejší a silnější a má možnost odkrýt kořeny svých psychických problémů a jednou provždy je vytrhnout ze země.

5.6 Vedlejší postavy

Během jediného roku, který kniha zachycuje, se vyvíjejí i další postavy. Díky Charlieho schopnosti citlivě vnímat chování členů své rodiny i ostatních blízkých v okolí, získáváme z dopisů přehled o dalších hrdinech románu a seznamujeme se také s jejich těžkými osudy.

⁹⁰ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 64.

Ocenitelné je v tomto smyslu autorovo umění komentovat Charlieho ústy jednání všech postav, vyslovit mnoho otázek nad správností různého počínání, avšak nesoudit a ani neodhalovat jejich podstatu jako jedinou možnou. Chbosky tak nabízí čtenáři otázky k zamyšlení a k upevnění vlastního názoru na tyto postavy i jejich rozhodování.

Na význam tzv. nedourčenosti upozorňoval již Iser, významný německý literární teoretik a jeden z tvůrců recepční estetiky. Text podle Isera musí čtenáři poskytovat prostor pro možné aktualizace, což je umožněno tzv. principem nedourčenosti, který tvoří základní východisko jeho účinku.⁹¹ Jak vysvětluje Vala, onen prázdný prostor vybízí recipienta k myšlenkové činnosti a umožňuje mu zaplnit jej vlastními výklady. Někdy hovoříme o „bílých místech“ v textu – odtud teorie tzv. bílých míst.⁹²

Charlieho nepředstíraný zájem o druhé lidi svědčí o tom, že dokáže potlačit své ego. Přestože musí řešit mnohé vlastní problémy, z textu je zřejmé, že mu upřímně záleží na tom, aby byli opravdu šťastní i ostatní lidé.

O dalších postavách románu a klíčových momentech z jejich života tedy zjistíme pouze tolik, kolik o nich ví vypravěč, hrdina románu. O Charlieho starším bratrovi například víme jen to, že žije fotbalem a nejvíce jej zajímá jeho auto. Od začátku knihy je popisován jako puberták. Během roku na vysoké škole však zažije první velkou lásku a posléze první velké zklamání. Pravděpodobně i díky této zkušenosti začne být vnímavějším a pokornějším člověkem, jenž si postupně nachází cestu i ke svému mladšímu, tolik komplikovanému bratrovi.

*„Čekal jsem, že bratr bude pořád mluvit hlavně o sobě. [...] Ale zdálo se, že teď ho daleko více zajímá, co děláme my všichni, zvláště jak to vypadá se sestrou a jejím zakončením.“*⁹³

Svou starší sestru Susan popisuje Charlie jako povrchní dívku, která *„je moc pěkná, ale chová se ošklivě ke klukům“*⁹⁴. Ovšem i ona prožívá své osobní drama, když udržuje vztah proti vůli vlastních rodičů s chlapcem, který ji bije. Když po čase zjistí, že je těhotná, rozhodne se pro potrat. V této těžké chvíli ji přítel zrazuje a Charlie se ukazuje jako milující bratr, jediný člověk, kterému se Susan může svěřit a spolehnout se, že ji nezradí a podpoří, jak jen mu to okolnosti dovolí. Jejich vztah se prohlubuje a k sourozenecké lásce přibývá

⁹¹ ISER, W. Apelová struktura textů. In *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001, s. 39–61.

⁹² VALA, J. *Poezie v literární výchově*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 5.

⁹³ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 185.

⁹⁴ Tamtéž, s. 23.

pevné a upřímné přátelství. „...vzal jsem ten polštář a deku. Odnosl jsem je sestře do pokoje. Byla dost utahaná. A promluvila hrozně tiše. Poděkovala mi za celý ten den. Že jsem ji v tom nenechal. [...] Když jsem zhasnul a otevřel dveře, zaslechl jsem, jak tiše říká: ‚Chci, abys přestal kouřit, slyšíš?‘ ‚Slyším.‘ ‚Protože tě fakt miluju, Charlie.‘ ‚Já tě taky miluju.‘⁹⁵

Zatímco matku charakterizuje Charlie jako velmi krásnou ženu, ona si tak nepřipadá. „Někdy jí i táta řekne, že je krásná, ale ona ho neposlouchá.“⁹⁶ Proto také, jak Charlie dodává, stále drží nějakou dietu. Otec představuje pro Charlieho vzor schopného živitele rodiny, který možná pracuje až příliš, ale také srdečného a zejména čestného člověka. „Táta je mimochodem moc dobrý manžel. Je fakt praktický.“⁹⁷

Důležitou roli v životě a vývoji hlavní postavy sehraje také učitel anglické literatury. Díky svému upřímnému zájmu a laskavému přístupu dokáže chlapce zaujmout a získat ke spolupráci. Pomůže Charliemu nalézt důvěru v sebe samého. Charlie má za úkol číst a rozebírat texty anglické literatury, neboť učitel odhadl jeho schopnosti vzhledu a všímavosti i nadání pro psaní. Volbou vhodných knih přispěl nejen k rozvoji chlapcových literárních schopností, ale podnítil tak i jeho lidské zrání. Mezi učitelem a žákem vznikl v poměrně krátkém čase vztah, založený na oboustranné úctě a obdivu. Učitel viděl v Charliem chytrého a dobrého člověka. „Charlie, jsi jeden z nejnadanějších lidí, které jsem kdy poznal.“⁹⁸

Je zřejmé, že ani vedlejší postavy Chboskyho románu nejsou zobrazeny naivně. Jsou realistické se svými kladnými i zápornými vlastnostmi a vyvíjejí se i na tak malé ploše, jakou příběh dovoluje. Kromě Charlieho jsou patrné charakterové změny například i u jeho sestry či bratra.

V příběhu se vyskytují mnohé další postavy, Charlieho vrstevníci, kamarádi, rodinní příslušníci apod. Namísto všech těchto charakteristik se však zaměříme na podstatnější rovinu knihy, a tou je rovina tematická, již se zabývá další kapitola této práce.

Autor knihy prostřednictvím Charlieho vyprávění ukazuje čtenáři, že za chováním druhého člověka, kterému okolí nerozumí nebo dokonce považuje jeho čin za odsouzeníhodný, se může skrývat důsledek traumatu a jedincův vnitřní boj s konflikty, o nichž pouhý pozorovatel nemusí vědět. Někdy je takové chování voláním o pomoc. Charlie

⁹⁵ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 124.

⁹⁶ Tamtéž, s. 23.

⁹⁷ Tamtéž, s. 23.

⁹⁸ Tamtéž, s. 182–183.

nepatří mezi takové, kteří soudí člověka na základě několika „typických“ znaků, pouze povrchně. Vždy přemýšlí nad možnou příčinou určitého jednání.

Chbosky dokázal prostřednictvím vypravěčovy citlivosti a moudrosti k pochopení pro lidské chování nabídnout čtenáři situace z nezaujaté a nestranné perspektivy. Pohled nedospělého, přesto určitým způsobem moudrého chlapce.

Ocenitelná je zejména autorova schopnost vcítit se do dospívajícího chlapce a umění popsat slovy nejen jeho myšlenky, ale také vnitřní pocity a prožitky. Jak bylo již zmíněno, tento znak je jedním z hlavních podmínek literatury pro děti a mládež, která může, či možná dokonce chce, naplnit také psychoterapeutickou funkci díla. Jde o zcela realistický obraz hrdiny potýkajícího se s těžkými traumaty.

Chboskyho román respektuje dětský aspekt, respektive aspekt dospívajícího čtenáře. Kopál hovoří v případě takovéto schopnosti o „dvojjedinosti dospělostního nadhledu a dětského pohledu“. Jde o postup založený na tvořivém procesu, zaměřeném na modelování uměleckého obrazu skutečnosti, přičemž východiskem je napětí mezi dospělým a dětským viděním. Hodnocení a vyjádření světa se děje tak, že dochází ke sblížení autorského tvořivého subjektu se subjektem dětského čtenáře.⁹⁹

⁹⁹ KOPÁL, J. *Literatúra pre deti a mládež*. Bratislava: SPN, 1987.

6 INTERPRETACE KLÍČOVÝCH MOTIVŮ V ROMÁNU STEPHENA CHBOSKYHO *TEN, KDO STOJÍ V KOUTĚ*

Veškeré události v románu jsou zachyceny pouze perspektivou patnáctiletého chlapce Charlieho. Nedospělý věk hlavní postavy však nijak nesnižuje závažnost motivů, jež se v knize vyskytují. Právě naopak. Díky Charlieho dětské duši, toužící a věřící v dobro v každém z nás i v dobré konce všeho dění, a zároveň dospělému přístupu ke světu, spočívajícímu v upřímnosti a pravdivosti k sobě samému i svému okolí, může spolu s ním vidět i mladý čtenář do skutečných osudů a hledat odpovědi na důležité otázky, jimiž se mnozí trápí.

Chbosky naráží v románu na řadu závažných společenských témat, a to nejen ve vztahu k dětským hrdinům. Hlavní postava knihy čelí problémům spojených s dospíváním, pocitům outsidera a nakonec je nucen vyrovnat se také s rolí zneužívaného dítěte. Výraznými motivy jsou i mezilidské a rodinné vztahy a vzájemná důvěra. Během vyprávění o dalších postavách jsou postupně odhalovány paralelní motivy související s domácím násilím, problematikou drog, homosexualitou, nedostatkem sebeúcty, vyrovnáváním se s úmrtím blízkého člověka, ale také motivy týkající se přátelství, lásky, zklamání atd. Stěžejním problémem dnešní doby je v neposlední řadě komunikace mezi lidmi a s ní spojené pocity odcizení, které autor v knize reflektuje.

6.1 Klíčové motivy románu

Jedním z hlavních témat románu *Ten, kdo stojí v koutě* je dospívání a s ním spojené motivy. Nejistota, pochybnosti, ztráta sebevědomí, hledání smyslu života a podobně. Patnáctiletý chlapec, pro něhož představuje nalezení vlastní identity již tak nesnadný úkol, je navíc poznamenán traumatickou událostí z dětství, která mu celou situaci ještě více ztěžuje. Jelikož se Charliemu podařilo toto trauma vytěsnit, a tím jej utajit před ostatními i před sebou samým, stává se cesta k identitě současně i cestou k odhalení svého bolestného tajemství.

Z hlediska psychologie je rodina pro utváření vlastních hodnot rozhodující. Z knihy je patrné, že Charlieho domov a rodinné zázemí fungují v rámci potřeb materiálních, výchovných i emocionálních. Mohlo by se zdát, že rodiče jsou vůči svému synovi málo citliví. Vztah sourozenců k Charliemu se nejeví nijak blízký a rodina spolu celkově netráví

příliš mnoho času. Některé zásadní životní problémy o tom druhém vzájemně nevědí. Například rodiče dívky Sam netuší, že má jejich dcera násilnického přítele. V tomto aspektu se Charlie zcela liší. Ve vztahu ke svým blízkým je on tím aktivním, který se zajímá o osudy druhých, sdílí jejich bolest a je otevřený potřebám ostatních. Během jeho vyprávění si pozorný čtenář všimne přeměny jeho sourozenců, kteří se snaží nabídnout bližnímu podporu a porozumění, ale také skutečnosti, že v nejtěžších chvílích jsou mu všichni oporou a láskyplně stojí na jeho straně.

Autorův zájem o problematiku rodiny, jako i vztah k rodině vlastní, je patrný již z poděkování, které patří Chboskyho členům rodiny a dalším. Navíc knihu věnuje „Své rodině“.

Výrazným motivem románu je také komunikace mezi lidmi a její hrozící ztráta. Nejde jen o jednání jednotlivých členů rodiny či komunikaci vrstevníků mezi sebou, ale o problematiku komunikace vůbec. Dnešní společnost je sice díky neustálému vývoji a pokroku rok od roku otevřenější a rychlejší, ovšem v rámci mezilidských vztahů a komunikace se potýkáme s jakousi stále se zvyšující falší. Neupřímnost mezi lidmi vzniká ze strachu a z pocitu větší zranitelnosti, pokud by se stali upřímnými. Přitom nejen hrdina románu Stephena Chboskyho zjišťuje, že opak je pravdou a paradoxně právě ona otevřenost a upřímnost dává vzniknout člověka, jenž se nemusí obávat odhalení, netrápí se skrýváním sebe ani svých názorů, je autentický a tedy svobodný. Aby se stal hrdina Chboskyho románu plně svobodným a silným jedincem, je třeba, aby odhalil události ze své minulosti, jež negativně ovlivnily jeho emoční vývoj. Autor však vybírá právě chlapce s těmito vlastnostmi, neboť věří, že jsou zbraněmi potřebnými k boji se svou minulostí, svými zkušenostmi, zážitky, negativními pocity, prožíváním, v boji s vlastním strachem. V podstatě můžeme říci, že jde o boj se sebou samým. Na jedné straně stojí zoufalý a vystrašený chlapec Charlie, na straně druhé působí obranné lidské mechanismy, jako potlačování bolestivých emocí, vytěšňování traumatických zážitků, racionalizace činů, jehož skutečná podoba je příliš znepokojující a další podobné procesy.

Motiv komunikační bariéry souvisí také s Chboskyho výběrem literární formy. Román v podobě dopisů vzniká z neschopnosti hlavní postavy, svěřit se někomu ve svém okolí. Raději volí neosobní kontakt s cizím adresátem.

Silnou linií příběhu jsou také vztahy mezi Charliem a jeho kamarády. Charlie se zamiluje do dívky jménem Sam, nevlastní sestry svého kamaráda Patricka. Tento cit je ze strany Charlieho stejně hluboký a upřímný jako vše, co prožívá. Jeho bezpodmínečná,

přející a nesobecká láska, které mnohdy nejsou schopni ani dospělí, odráží chlapcovo laskavé a čisté srdce.

„Vzpomínám teď na to, jak jsem šel včera spát, a něco jsem si uvědomil. Něco, co je myslím důležité. Uvědomil jsem si, že mě přesto, jak se večer vyvinul, vůbec netěší, že se Craig se Sam rozešel. Ani trochu. Ani na chvíli mě nenapadlo, že by to mohlo znamenat, že by Sam začala mít ráda mě. Podstatné pro mě bylo jenom to, že Sam někdo ublížil. A řekl bych, že v tu chvíli jsem si uvědomil, že ji fakt miluju. Protože nebylo nic, co bych tím získal, a nezáleželo na tom.“¹⁰⁰

Také přátelství je pro Charlieho záležitostí skutečné upřímnosti, lásky a důvěry. Hlavní hrdina se ocitá v komplikovaném období dospívání, což se vyznačuje i dočasným odcizením se od názorů dospělých. Upřednostňuje tedy kontakt s vrstevníky. Zejména přátelé hrají v Charlieho životě důležitou roli. Svým způsobem mu dočasně nahrazují rodinné vazby a poskytují potřebnou podporu. Na druhé straně si však jakési své společenské postavení musel vybudovat či dokonce vybojovat. Často čelil negativním reakcím okolí na své postoje a chování. Během prvního roku na střední škole pak potkává hrstku mladých lidí, kteří jej přijali takového, jaký je a pomohli najít vlastní místo ve společnosti. Dalo by se říct, že právě věci, které jej od ostatních odlišují, jsou pro jeho skutečné přátele nejcennější. Tak tedy vzniká pevný vztah založený na vzájemné podpoře.

„Mám dojem, že jsem Patricka nikdy neviděl tolik se usmívat. Potom ukázal na mě a řekl Bobovi: ‚To je číslo, co?‘ Bob přikývnul. A Patrick pak řekl něco, co nikdy nezapomenu. ‚To je ten, co stojí v koutě.‘ A Bob znovu vážně přikývnul. A všichni v pokoji taky přikyvovali. A já jsem začal být nervózní tak jako předtím Bob, ale Patrick mě nenechal úplně zpanikařit. Sedl si vedle mě. ‚Vidíš věci kolem sebe. Mlčíš o nich. A rozumíš.‘ Nevěděl jsem, že o mě ostatní přemýšlí. Nevěděl jsem, že se dívají. Seděl jsem na podlaze v suterénu na svém prvním opravdovém večírku, mezi Sam a Patrickem, a vzpomněl jsem si, že mě Sam Bobovi představila jako svého kamaráda. A vzpomněl jsem si, že stejně mě představil Patrick Bradovi. A rozbřečel jsem se. A nikdo se na mě kvůli tomu nedíval divně. A pak jsem se rozbřečel fakt hodně. Bob vyzvedl pivo a vyzval ostatní, aby udělali to samé. ‚Na Charlieho!‘ Nevím, proč to udělali, ale dost to pro mě znamenalo, že to udělali. Zvláště Sam. Zvláště ona.“¹⁰¹

¹⁰⁰ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 180.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 44.

V knize je naznačeno, jak dalekosáhlé následky mohou mít potlačované city. V souvislosti s Charlieho dědečkem se například dovídáme, že své dceři (Charlieho matce) nikdy neřekl, jak je na ni hrdý. V opilosti se při jedné příležitosti svěřuje Charliemu o vztahu k dceři a o tom, jak hluboké city k ní vždy choval, i když to nedokázal vyjádřit tak, jak by bylo třeba. Charlieho matka, která by mohla jeho slova jako jediná skutečně ocenit, přehodnotit mnohé své názory a postoje a možná změnit svůj život k lepšímu, ovšem rozhovor neslyší. „*Vaše matka to snad chápe... v koutku duše... je to dobrá ženská..., měli byste na ni být hrdý...*“¹⁰²

Motiv násilí se v knize objevuje hned dvakrát. Charlie se stává svědkem hádky mezi svou sestrou Susan a jejím přítelem, který ji při potyčce silně uhodí. Jak to v mnoha případech naneštěstí bývá, dívka se snaží tuto situaci, jako i celou skutečnost, že je její přítel agresivní násilník, tajit, a tak žádá i svého bratra, aby o všem mlčel. Jedním z důvodů sestřiny nesprávné reakce na podobné fyzické útoky, by mohly být obranné mechanismy lidské psychiky, které se spouštějí v podvědomí vždy, když je ohroženo ego člověka.

O to zajímavější je pozdější odhalení osudu Charlieho matky, která podobně jako její dcera trpí nedostatkem sebevědomí, a proto také neustále drží diety. Zajímavé je, že i matka byla obětí násilnického chování svého otce, který ji bil.

Přijímání projevů násilí od druhé osoby souvisí v tomto případě se sebepojetím. Z knihy je patrné, že zásadní je vztah člověka k sobě samému. Tedy matčino i Susanino sebepojetí, to, co si o sobě myslí ony samy je rozhodující pro jejich prožívání. Když si Charlie stěžuje svému učiteli, že nechápe tak sebedestruktivní chování, dostává jasnou a pravdivou odpověď, která ovšem zároveň nutí čtenáře knihy k zamyšlení. „*Charlie, každý přijímá takovou lásku, jakou si podle svého názoru zaslouží.*“¹⁰³

Román otvírá také otázku potratu. Jakoby byl Charlie dospělým a nezkušeným člověkem, když podobně jako to dělají i terapeuti, svou sestru vyslechne, a přestože nesouhlasí s jejím chováním, zdrží se kárání i všech úsudků, přijme její čin (potrat), jako její rozhodnutí, na které má každý právo, nabídne jí pomoc a po celou dobu je jí tolik potřebnou oporou.

Charlie „stojí v koutě“, a tak má prostor k pozorování. Je navíc skutečně citlivý a vnímavý, a tedy dovede velmi pozorně sledovat lidi i události kolem sebe. Jeho outsiderství tak umožňuje autorovi zobrazit společnost i s jemnými projevy, kterých si chlapec všímá.

¹⁰² CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 63.

¹⁰³ Tamtéž, s. 31.

Projevy, které již většinou všichni přehlížíme a nepřikládáme jim takový význam. Netušíme, že jde často o jakési volání o pomoc. Charlieho pohled je samozřejmě pohledem dítěte se svým specifickým emocionálním vybavením. To však neznamená, že je méně realistický. Naopak, často právě dítě, které ještě nepřijalo myšlenkové stereotypy společnosti, vidí skutečnost nezkresleně.

6.2 Hlavní téma románu

Skrytým tématem, které však ovlivňuje veškeré prožívání hlavního hrdiny, je sexuální zneužívání, o němž bude podrobněji pojednávat následující kapitola. Román Stephena Chboskyho *Ten, kdo stojí v koutě* představuje oběť sexuálního zneužívání. Přestože Charlie o svém traumatickém zážitku nic netuší, samo se prodírá na povrch. Hrdina se cítí zmateně a bezradně.

Charlieho dopisy působí zpočátku mírně chaoticky, neboť stejně jako tento hrdina ani čtenář netuší důvod jeho zvláštních pocitů a netypického chování. V závěru knihy však do sebe veškeré souvislosti logicky zapadnou a vše se vyjasní.

Knihy tak nabízí odlišný zážitek při opětovném čtení, neboť již recipient zná všechny souvislosti, a tedy více rozumí pocitům i chování hlavního hrdiny. Ocenitelná je pak zejména psychologická propracovanost postavy Charlieho, ale také ostatních protagonistů.

Vážnou tonalitu románu a myšlenkovou hloubku vyvažuje jazyk přirozený pro teenagera i vtipné situace okořeněné živými dialogy. „*Jeden Kluk jménem Barry na výtvarce vyráběl papírové draky. Po škole k nim pak vždycky připevnil petardu, nechal je vzlétnout a ve vzduchu je odpálil. Ted' studuje na leteckého dispečera.*“¹⁰⁴ Formulace typické pro současnou mládež čteme zejména v souvislosti s vedlejšími postavami Charlieho vrstevníků. „...*je dutej jak poštovní schránka.*“¹⁰⁵ Knihy tak nabývá filozofického rozměru, aniž by si toho mladý čtenář povšiml a zcela přirozeně jej ovlivňuje a přináší mnohá morální poselství.

Humor v tomto románu aktivizuje recipientovu pozornost také samotným způsobem užití, jelikož jej nutí proniknout do podstaty jevů a tak bystří rozum. Vhodně zvolený, tzv. chytrý humor, vyžadující čtenářův aktivní přístup k textu, je takový, „*jehož pochopení*

¹⁰⁴ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 160.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 57.

předpokládá nebyť jen trpným pozorovatelem, objektem více či méně přijímacím informace“¹⁰⁶

6.3 Další motivy románu

Román je bohatý na odkazy a citace vztahující se ke klasickým dílům zejména anglické literatury, ale také k filmům, seriálům a současnému umění. Básně, filmy (*Absolvent*, *Harold a Maude*, *Můj život jako pes*, *Společnost mrtvých básníků*, *Neuvěřitelná pravda* atd.), seriály (např. *M*A*S*H*) a zejména knihy (*Na prahu ráje* spisovatele F. S. Fitzgeralda, *Jak zabít ptáčka* H. Leeové, *Cizinec* A. Camuse atd.), které Charliemu doporučuje učitel literatury, zrcadí nejen chlapcovu citlivost a intelektuální schopnosti, ale také vkus samotného autora Stephena Chboskyho.

Časté jsou také odkazy na písně, které dokreslují atmosféru devadesátých let 20. století. Kniha zmiňuje populární skladby, zpěváky a skupiny této doby, např. *Asleep* od Smithů, *Vapour* od Ride, *Dear Prudence* od Beatles, *Scarborough Fair* od Simona a Garfunkela a mnoho dalších. Chbosky tak nabízí čtenáři možnost, jak si ještě výrazněji navodit atmosféru situací zachycených v knize, pokud si tyto uvedené skladby poslechne.

6.4 Možné reakce na zobrazené motivy a témata románu

Množstvím citlivých témat, která jsou v románu zmíněna, upozorňuje Chbosky své recipienty na skutečnost, že každý člověk má nějaká trápení a denně musí čelit nejrůznějším problémům. Někdy jde o důsledky velice traumatických zážitků, a přesto ne vždy jsou osobní problémy na lidech viditelné.

Detabuizací těchto témat dokázal Chbosky zobrazit svět bez idealizace a nabídl čtenáři pohled na problematiku dospívajícího člověka „pod lupou“. Přestože v někom může jeho román vzbuzovat pochybnosti o vhodnosti tématu a jeho zpracování vzhledem k mladému čtenáři (např. v souvislosti s některými školami ve Spojených státech, jak bylo zmiňováno dříve), tato diplomová práce si klade za cíl pokusit se objasnit výrazné pozitivní dopady na recipienta. Právě díky otevřeně a zcela nezkrámeně podané intimní sebereflexi, kterou autor prostřednictvím dospívajícího chlapce nabízí, získává literární dílo na autenticitě

¹⁰⁶ ŘEŘICHOVÁ, V. Humor jako literárnědidaktická kategorie. In NOVÁK, R. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: humor ve světě dětí: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU v listopadu: Ostrava 2001*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2001, s. 60.

a významnosti. Mnoho autorů se v souvislosti s působením podobné literatury pro děti a mládež vyjadřuje kladně, jak bude blíže vysvětleno v dalších kapitolách.

Podobně jako v případě J. D. Salingera a jeho románu z roku 1951 *Kdo chytá v žitě*, reakce společnosti na Chboskyho knihu jsou rozporuplné. Z okruhu amerických románů o dospívání bývá Chboskyho dílo mnohdy se Salingerovou knihou srovnáváno.¹⁰⁷ V obou případech jde o příběh nesoucí částečně autobiografické prvky. Salinger si vybral hrdinu jen o dva roky staršího, než je postava Chboskyho románu, a jeho prostřednictvím vypráví o chlapcově vyloučení a odchodu z elitní školy, toulkách a zkušenostech z prostředí velkoměsta. Popisuje svět dospělých, morálku i lidskou faleš, a zejména odkrývá vlastní nitro a umožňuje tak recipientovi nahlédnout do myšlenek a pocitů nejintimnějšího charakteru. Stejně tak líčí veškeré hrdinovy zkušenosti korespondující s bouřlivým vývojem a hledáním vlastní identity v období dospívání.¹⁰⁸ Salinger se navíc neostýchá používat jazyk teenagerů, který často obsahuje velké množství vulgarismů. Jmenované znaky přispěly k faktu, že byl v některých případech román označen za nevhodný. Přesto měla kniha *Kdo chytá v žitě* stejně jako Chboskyho román *Ten, kdo stojí v koutě* ve své době i dnes velký úspěch a stala se bestsellerem. Hlavním tématem obou literárních děl je totiž hledání identity a nalezení svého místa ve společnosti lidí, přičemž jsou čtenáři nabízeny stěžejní otázky lidské existence.¹⁰⁹

Česká monografie zabývající se knihami pro děti a mládež s podobně citlivými a ožehavými tématy např. oceňuje právě působení této literatury a věří, že může sehrát významnou a někdy zcela zásadní roli, když ovlivňuje myšlení a jednání svého mladého čtenáře. Podle autorů této monografie jsou zobrazované příběhy „*jakousi pomocnou rukou, návodem či formou útěchy a naděje, že problémy mají pozitivní řešení*“.¹¹⁰ Přímo v souvislosti s Chboskyho románem, pak Řeřichová a Sladová vyzdvihují kvalitu knihy. Píší, že se román *Ten, kdo stojí v koutě* „*vymyká jak svou otevřeností, tak i tím, že čtenář musí prostřednictvím postupně a často jen jako by na okraj sdělovaných faktů rekonstruovat události vedoucí*

¹⁰⁷ ŘEŘICHOVÁ, V., SLADOVÁ, J. Obraz dětství a dospívání v současné americké a britské literatuře pro děti a mládež. In *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 81.

¹⁰⁸ ŘEŘICHOVÁ, V. *Literatura pro děti a mládež anglicky mluvících zemí*. Olomouc: Hanex, 2008.

¹⁰⁹ THOMPSON, Elizabeth. Stephen Chbosky [online]. 2007 [cit. 2015-04-10]. Dostupné z: <http://pabook.libraries.psu.edu/palitmap/bios/Chbosky_Stephen.html>.

¹¹⁰ SLADOVÁ, J., LIŠOVSKÁ, P., HNIDÁKOVÁ, P. Obraz rodiny v současné příběhové próze s dětským hrdinou. In *Obraz dětství a dospívání v současné americké a britské literatuře pro děti a mládež*. In *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 28.

k Charlieho pocitům frustrace, nejistoty ve společnosti ostatních, k tomu, že raději jen „stojí v koutě“¹¹¹.

Chboskyho román obsahuje mnoho dalších motivů a rozebírá témata, jako jsou drogy, homosexualita, znásilnění, problém viny a trestu a podobně. Autor detabuizuje erotiku a otevřeně zobrazuje intimní sexuální situace i prožitky hlavního hrdiny, aby autentičtěji vykreslil svět dospívajících a poskytl čtenáři možnost co nejbližšího kontaktu s hlavním hrdinou a jeho pocity. Efektivně zvolená narativní strategie Chboskymu poskytla příležitost zobrazit dětský způsob nazírání na klíčové životní situace a způsoby jejich řešení. Přestože jsou vnímány jen zorným úhlem dospívajícího chlapce s jeho životními zkušenostmi, román nastoluje mnohé existenciální otázky, aniž by však na ně nabízel jednoznačné odpovědi. Zármutek a obtížné vyrovnávání se se smrtí blízkého člověka, pocit viny i studu, pocity vlastní bezcennosti a odcizení i strach a bezmoc při hledání vlastní identity autor nijak nezjednodušuje. Pokouší se čtenáře přimět k přemýšlení nad životy literárních hrdinů, jejich prostřednictvím také nad životy lidí ve svém reálném okolí a konečně nad sebou samým. Přitom přináší útěchu a naději spočívající ve vzájemném sdílení svého trápení a otevřenosti k bolestem i potřebám druhých.

¹¹¹ ŘEŘICHOVÁ, V., SLADOVÁ, J. Obraz dětství a dospívání v současné americké a britské literatuře pro děti a mládež. In *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 81–82.

7 LITERATURA JAKO MOŽNÝ TERAPEUTICKÝ PROSTŘEDEK V RÁMCI ROMÁNU STEPHENA CHBOSKYHO *TEN, KDO STOJÍ V KOUTĚ*

Chboskymu se v románu daří vtáhnout čtenáře do děje a také jej podnítit k zamyšlení. Autor záměrně neobjasňuje důvod Charlieho silných pocitů osamělosti, smutku a zoufalství. Stejně jako se snaží hlavní postava knihy nalézt odpovědi na nejniternější otázky a musí čelit mnohemu trápení a neustálým pochybnostem, tak také čtenář prochází v představách tímto procesem, přičemž je udržován v nevědomí a musí tak sám neustále přemýšlet o důvodech Charlieho počínání i dění kolem něj. Oba hledají skryté souvislosti i smysl všeho.

Hrdina, který se ptá, a autor, jenž neodpovídá, přinášejí recipientovi prostor k vlastním úvahám a čas k utřebením svých osobních hodnot. Zvolený způsob vyprávění je v případě Chboskyho románu velice důležitý a pro aktivizaci recipienta zásadní. Otázkou je, na kolik může být literární dílo svému recipientovi (popřípadě i autorovi) nápomocné v osobním životě a rozvoji.

7.1 Literární postava v procesu terapie

Hlavního hrdinu knihy, která je předmětem této práce, jsme označili jako outsidera. Důvodem jeho netypického chování a smutných nálad je traumatizující zkušenost z dětství. Stephen Chbosky zobrazuje chlapce potýkajícího se s bolestnými a velice komplikovanými důsledky sexuálního zneužívání. Využitím vypravěče v roli samotné hlavní postavy se autorovi podařilo podrobně zachytit projevy zmateného dospívajícího chlapce, myšlenky outsidera, který touží být pochopen a úctyhodněji se začlenit do společnosti, člověka, jenž hledá smysl života, lásku, přátelství, blízkost, vytváří si vlastní názor, hodnoty a nakonec i osobní identitu.

Odlišnosti v důsledku problémů v oblasti sebehodnocení a citového prožívání se velmi často nijak nápadně neprojeví, tudíž nemusí být daný jedinec hodnocen okolím přímo negativně. Někdy dokonce ani odlišně. Odtud pramení velké nebezpečí, že se o problému dítěte nikdo nedoví a problém nebude řešen.¹¹²

¹¹² VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. Liberec: Technická univerzita, 2000, s. 52.

Vágnerová vysvětluje reakce a pocity sexuálně zneužívaných dětí. „*Dítě reaguje na sexuální zneužívání blízkou osobou především emocionálně. Zneužívané děti bývají úzkostné, nejisté, projevují větší strach. Tyto děti ztratili v důsledku sexuálního násilí základní pocit důvěry v bezpečný svět. Pocit zklamání se může projevit i depresí, což je přirozená reakce na jakoukoli ztrátu něčeho významného.*“¹¹³ Dále Vágnerová zdůrazňuje, že je sexuální zneužívání přijímáno a prožíváno jako ponižující, a tak snižuje oběti sebehodnocení a sebeúctu. Proto trpí tyto děti častými pochybnostmi a pocitem viny, že se dopustily něčeho špatného.¹¹⁴

Sexuální zneužívání v rodinném prostředí pak ohrožuje zdravý rozvoj dítěte hned ve dvou rovinách. Zkušenost, kdy je aktérem zneužívání člověk blízký, dokonce rodinný příslušník, jenž by měl dítěti poskytovat ochranu a bezpečí, přináší oběti trauma nejen z nucené sexuální aktivity, ale také ze ztráty pocitu jistoty a bezpečí v kruhu nejbližších. Jde o porušení norem rodinného soužití. Opakované zneužívání má navíc důsledky ještě závažnější.¹¹⁵

Jak bylo vysvětleno v předešlých kapitolách, pokud byl čin spáchán na mladším dítěti a bez použití násilí, je pravděpodobné, že dítě nedokáže rozlišit toto sexuálně a sociálně nepřiměřené jednání zneužívající osoby. Kocourková píše, že „*takový typ zážitku, který v době, kdy k němu došlo, neměl traumatický dopad, se traumatizujícím stává v jiném vývojovém období (např. dospívání) a musí být znovu propracován*“.¹¹⁶

Charliemu je v knize patnáct let. I když si díky zásahu vnitřních obranných mechanismů lidské psychiky svého traumatu není vědom, z příběhu je patrné, že důsledky tohoto zážitku jej omezují v osobním rozvoji a spokojeném prožívání.

Jako dospívající chlapec se poprvé zamilovává a získává své první sexuální zkušenosti. V důsledku traumatu jsou ovšem tyto zážitky mnohem komplikovanější (než bývá obvyklé) a mísí se s větší nejistotou, strachem a dalšími nepříjemnými pocity. Chbosky tak vystihuje a otevřeně předkládá prožitek chlapce, který se stal v minulosti obětí sexuálního zneužívání, v klíčových situacích a popisuje úzkostné pocity, které se promítají zejména

¹¹³ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. Liberec: Technická univerzita, 2000, s. 52.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 52.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 52.

¹¹⁶ KOCOURKOVÁ, J. Sexuální zneužívání dětí. In Říčan, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 292.

do chlapcova vztahu k blízkým. Charlie přirozeně nerozumí svým pocitům. Jak vysvětlují výše zmiňovaní autoři, ztrácí důvěru k ostatním i vlastní sebevědomí.

Balcar vysvětluje, že se někdy oběti sexuálního zneužívání snaží vyhybat situacím (intimním, sexuálním), nebo – nemohou-li se jim vyhnout – na ně reagují poruchově. Takový jedinec se dle Balcara chová „*nepřiměřeně, výkonnostně selhává, popřípadě vykazuje biologické poruchy*“¹¹⁷.

Vypravěč a zároveň hrdina Chboskyho románu *Ten, kdo stojí v koutě* popisuje své vědomé stavy a myšlenky. Jelikož traumatický zážitek sexuálního zneužití vytěsnil, logicky se o něm během vyprávění dlouho vůbec nezmiňuje. Čtenář je tak ještě silněji vtáhnut do děje, neboť spolu s ním neustále přemýšlí o důvodech Charlieho zvláštního chování, které se projevuje např. v intimních chvílích a sexuálních zkušenostech s dívkou.

*„Začínal jsem být fakt nervózní. ‚Nejsi připravenej?‘ zeptala se. Přikývnul jsem. Ale tím to nebylo. Nevěděl jsem, čím to je. ‚Jestli ještě nejsi připravenej, tak je to v pořádku,‘ řekla. Byla na mě fakt milá, ale já jsem se prostě cítil mizerně. Řekl bych, že jsem přikývnul, protože mi pomohla se oblíknout. A pak si navlékla tričko. A já bych si najradši nakopal, že se chovám jak malej. Protože jsem Sam miloval. A byli jsme spolu. A já jsem to úplně zkazil. Prostě děs. Cítil jsem se hrozně.“*¹¹⁸

Čtenář vnímá chlapcovo podivné chování ještě výrazněji než jeho bezprostřední okolí, neboť vidí prostřednictvím Charlieho dopisů do prožívání tohoto hlavního hrdiny. Postupně se recipient mimo jiné dovídá o Charlieho blízkém vztahu, který měl ke své tetě Helen, i o tom, že se neprávem obviňuje za její smrt. *„Bez ohledu na to, co všechno mi máma a doktor a táta říkali o výčitkách a vině, nedokážu přestat myslet na to, co moc dobře vím. A já vím, že teta Helen by mohla být dodnes naživu, kdyby kupovala jen jeden dárek tak jako všichni ostatní. Mohla být naživu, kdybych se narodil v jiný den, kdy tolik nesněžilo. Udělal bych cokoli, abych to mohl změnit.“*¹¹⁹

Z Charlieho dopisů se recipient dovídá také o traumatickém dětství tety Helen a o tom, jak negativně poznamenaly tyto nešťastné události celý její život. *„Řeknu jen tolik, že teta Helen byla zneužívána. To slovo nesnáším. Udělal jí to někdo, kdo jí byl hodně blízký. Nebyl to její táta. Svému tátovi o tom nakonec řekla. On jí nevěřil, že to byl zrovna tenhle člověk. Rodinný přítel. Tím se to jen zhoršilo. Ani babička nic neřekla. A ten člověk k nim dál chodil*

¹¹⁷ BALCAR, K. Psychoterapie u dětí a dospívajících. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 521.

¹¹⁸ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 202.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 95.

na návštěvu. Teta Helen dost pila. Taky dost brala drogy. A měla spoustu problémů s muži. Po většinu svého života to byla dost nešťastná osoba.“¹²⁰

Charlie se ocitá v období puberty, což se projevuje hledáním vlastní identity, a ta zahrnuje také nalezení své role v rovině sexuální. Právě v této oblasti se Charlie cítí nejzranitelnější, neboť se ve svých zážitcích a s nimi spojených pocitech nevyzná.

Vztahy s dívkami prožívá Charlie velmi emotivně. Do své kamarádky Sam je hluboce a upřímně zamilovaný, s jinou dívkou prožívá vztah spíše přátelský, i když po čase i milenecký. Tato situace jej znepokojuje, neboť není v souladu s jeho emočním prožíváním. Cítí se zmateně a má pochybnosti o svém počínání i o pocitech, které jej provázejí. Charlieho i recipientovu orientaci v chování hlavní postavy ještě více komplikují sny, ve kterých je chlapec se svou tetou v nepříjemně intimních chvílích. Sny mají sexuální podtext. Přesto je dlouhou dobu těžké odhadnout, co je zdrojem Charlieho obtíží.

O kladném vztahu k zesnulé tetě Helen ze strany Charlieho není pochyb. „*A přeju si, aby tu byla teta Helen. Teta Helen mi teď chybí.*“¹²¹ O to šokující je zjištění, že právě ona je spojena s traumatem hlavního hrdiny. „*Možná kromě tety Helen. Ale ta je pryč. A i kdyby tu byla, myslím, že už bych si s ní promluvit nemohl. Protože začínám mít pocit, že to, co se mi o ní zdálo dnes v noci, byla pravda. [...] A otázky mého psychiatra už se nezdají tak divné.*“¹²²

Toto tajemství však literární hrdina a stejně tak i recipient odhalují až později během vyprávění, jakoby skládali kousky rozbitého zrcadla. Ze vzpomínek, představ a zejména z Charlieho pocitů, které mnohé napovídají. Reflexe vlastního prožívání je určitým prostředkem k sebepoznání, porozumění sebe sama a je podmínkou k tomu, abychom se ve svých problémech a bolestech lépe orientovali a dokázali si v těžkých chvílích poradit. Charlie této upřímné a otevřené sebereflexe schopen je a nabízí návod svému čtenáři, jak by i on mohl pomoci sám sobě.

Charlie je autentický a pravdivý. Neustále přemýšlí o věcech i o lidech ve svém okolí, ale také o sobě samém, čímž se stává sám sobě jakýmsi terapeutem. Prostřednictvím dopisů, ve kterých zachycuje svůj vnitřní monolog, získává nad událostmi, ale zejména nad vlastním prožíváním jistý nadhled. To mu umožňuje lépe se v situacích, tedy i v sobě samém, orientovat.

¹²⁰ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 93.

¹²¹ Tamtéž, s. 80.

¹²² Tamtéž, s. 205.

Jak přesně vystihla Bariaková ve své monografii o literárních outsiderech, nejzranitelnější je člověk v potřebě jistoty ve vztahu k sobě a ke svým nejbližším.¹²³ Proto bylo pro Charlieho náročné přiznat si tak strašnou zkušenost, skutečnost, která otřásla jeho názory na svět a zpochybnila hodnoty, ve které přirozeně věřil. Pouze ochota vzdát se sebeklamu a vnímat svět i sebe samého nezkresleně jsou předpoklady pro zdravý osobní růst a šťastný život. Takový proces však vyžaduje velkou odvahu.

Chboskyho literární postava je skutečným hrdinou, neboť má onu odvahu i touhu po smysluplném životě. Když po smrti svého spolužáka Charlie ucítí potřebu svěřit se někomu se svými strachy a pochybnostmi, které naprosto ovládly jeho psychiku, je mu (stejně jako i ostatním spolužákům) školou nabídnut poradce. S ním mohou žáci celou tragédii rozebrat. Charlie mu však tato forma pomoci zpočátku není příliš příjemná. „*Na celé té věci bylo nejdívnější to, že jsem toho člověka nikdy předtím neviděl, jelikož to byl ‚specialista‘, a on přesto věděl, jak se jmenuju, i když jsem neměl na triku jmenovku, jako se to dělá na dni otevřených dveří.*“¹²⁴

Charlie se tedy rozhodne svěřit se neznámému chlapci, a to formou dopisů. Zpověď nevyžadující osobní kontakt odstranila ostych, který by zejména chlapec v Charlieho věku mohl cítit při setkání s terapeutem. Vědomí, že slova, která vkládá do obálek, bude číst naprosto cizí osoba, usnadnilo Charliemu uvolnit se a být ve své výpovědi zcela otevřený a upřímný. Netušil ještě, že způsob písemné sebereflexe mu poskytne nadhled a umožní mu srovnat si vlastní myšlenky i pocity.

Charlieho dopisy jsou podobné deníkovým záznamům a slouží jako jakýsi prostředek psychoterapie, aniž by si tento proces chlapec uvědomoval. Dopisy o myšlenkách a pocitech hlavního hrdiny jsou prokládány postřehy z aktuálního dění komentujícími také události spojené s příběhy dalších hrdinů. Také to, jak Charlie vnímá ostatní postavy a jejich osudy, ovlivňuje jeho postoje, názory a celkový osobnostní růst. Nejčastěji píše o rodinných příslušnících, přátelích a vrstevnících.

Jak bylo vysvětleno v kapitole o traumatu sexuálního zneužívání a s ním související možné terapii, mnozí autoři jako Vágnerová (2000), Balcar, Kocourková, Šebek, Weiss (In Říčan, 2006) a další se shodují, že je písemné zaznamenávání vlastních myšlenek a pocitů

¹²³ BARIAKOVÁ, Z. *Podoby outsiderstva v literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2012, s. 107.

¹²⁴ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 12.

jedním z prostředků psychoterapie a je tedy pomocníkem na cestě k „uzdravení“, tzn. odstranění negativních následků pacientova traumatu.

Prvním krokem k Charlieho uzdravení a odstranění psychického traumatu, bylo odkrytí jeho kořenů, což umožnila právě ona písemná sebereflexe.

Když chlapec sepisuje své nejhlubší pocity a myšlenky, mapuje svou životní cestu ve světle všech klíčových událostí. Při rekonstrukci vlastního života se mu nečekaně odkryje situace, kterou jako dítě vytěsnil. Na papíře může nyní vidět mnohé souvislosti. Dříve si jich nemohl všimnout, ale nyní se mu díky nim pomalu odkrývá smutné tajemství.

Charlie konečně získává odpovědi na otázky, které jej dlouhou dobu tížily. Po odhalení traumatu ze sexuálního obtěžování v souvislosti s blízkou milovanou osobou (tetou Helen) se Charlie psychicky zhroutí a trvá určitou dobu, než se s touto bolestnou a šokující skutečností vyrovná. Také však konečně chápe, proč se v jistých situacích choval odlišně, než bývá běžné, a daleko více nyní rozumí sám sobě. Přestává si připadat hloupě a získává jistotu a zejména tolik potřebnou důvěru v lidi kolem sebe.

Uzdravení hlavního hrdiny románu Stephena Chboskyho působí velice emotivně. Jeho vyspělý a moudrý pohled na celou záležitost a smíření, s jakým přijal tuto skutečnost, je skutečně inspirující. *„Přijde mi, že kdybych vyčítal tetě Helen to, co udělala, musel bych taky vyčítat jejímu otci, že ji bil, a tomu rodinnému příteli, že s ní něco měl, když byla malá. A tomu, kdo měl něco s ním. A Bohu, že tomu všemu nezabránil a nezabránil ani věcem, které jsou daleko horší. Nějaký čas jsem to tak dělal, ale teď už to prostě dělat nemůžu. Protože to nikam nevede. Protože o to tu vůbec nejde.“*¹²⁵

Charlieho vůle a touha po životě jej motivuje a posiluje a v závěru knihy vstupuje i do vnímajícího čtenáře, když píše: *„Je prima, že se člověk má na co těšit. Že věci zas budou v pořádku, ...“*¹²⁶. Nic totiž není ztracené a vždy má člověk možnost změnit svůj směr cesty. Důležité je být k sobě upřímný a naslouchat svým vnitřním pocitům. *„A myslím, že je důležité si to uvědomit. Věci jsou pak jasnější a líp drží pohromadě. Nechápej mě špatně. Víím, že to, co se stalo, je důležité. A nesmím na to zapomínat. Ale je to podobné, jako když mi doktorka vyprávěla tu historku o dvou bratrech, kteří měli tátu, co hrozně pil. Z jednoho bratra vyrostl úspěšný tesař, který se nikdy nenapil. Ten druhý skončil jako alkoholik a byl na tom stejně jako jeho otec. Když se prvního bratra zeptali, proč nepije, řekl, že když viděl, co to udělalo s jeho otcem, nechtěl nic takového nikdy zažít. Když se zeptali druhého bratra, řekl, že se*

¹²⁵ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 210–211.

¹²⁶ Tamtéž, s. 210.

nejspíš naučil pít po tátovi. Takže mám pocit, že jsme tím, kým jsme, ze spousty různých důvodů. A na většinu z nich možná nikdy nepřijdeme. Ale i když není v naší moci změnit to, odkud pocházíme, pořád si můžeme vybrat, kam směřujeme. Pořád můžeme něco dělat. A můžeme se snažit, abychom s tím byli spokojeni.“¹²⁷

7.2 Terapeutický potenciál románu Stephena Chboskyho *Ten, kdo stojí v koutě*

Stejně jako Charlie, který se stal prostřednictvím dopisů svým vlastním terapeutem, alespoň ve fázi, kdy si musel vzpomenout na trauma, které v dětství prožil, aby mohl začít své problémy skutečně řešit, tak také čtenář jeho korespondence, ať už jde o skutečného adresáta či recipienta Chboskyho románu, má díky četbě možnost zamyslet se nad svými tajemstvími a potlačovanými pocity, a získává návod, jak s pomocí vlastních sil nalézt odpovědi na některé osobní otázky.

Sebereflexe je v této problematice zásadním předpokladem k odhalení kořenů vlastních potíží a tedy k následnému uzdravení. Levine a Klineová vysvětlují ve své knize *Prevence traumatu u dětí: průvodce k obnovení důvěry, vitality a odolnosti* (2014), že je důležité, aby rodiče dítěte, které prodělalo traumatický zážitek, pozorovali veškeré jeho projevy a snažili se mu naslouchat. Jejich společným cílem je v tomto díle poskytnutí návodu, jak své dítě opravdu poznat a v případě nutnosti mu umět pomoci a být oporou.¹²⁸ Za nejnutnější považují ono pozorování, které bychom v souvislosti se starším dítětem, mladistvým, mohli přenést do roviny sebereflexe.

Chbosky umožňuje svým dospívajícím čtenářům maximální ztotožnění se s postavou v rámci knihy s touto tematikou. Výběrem vypravěče, hrdiny stejného věku, volbou jazyka přirozeného mladistvým, literární formou a dalšími prostředky, jimiž se zabývaly předcházející kapitoly této práce. To vše umožňuje autorovi velmi blízký kontakt a silné působení na svého recipienta.

O výrazném vlivu literárního díla hovořil již Frey.¹²⁹ Nakonečný navazuje na jeho názory a vnímá literaturu jako výraznou determinantu, která se podílí na utváření společenských postojů a mínění člověka, avšak s odkazy na další významné psychology (Waplese, Berelsona a Bradshawa) dodává, že kromě účinků estetických, rekreačních,

¹²⁷ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 211.

¹²⁸ LEVINE, P. A., KLINE, M. *Prevence traumatu u dětí: průvodce k obnovení důvěry, vitality a odolnosti*. Praha: Maitrea, 2014, s. 275.

¹²⁹ FREY, J. *Psychologie čtenáře*. Hodonín, 1929.

tn. schopných navodit příjemný stav a pobavit čtenáře, a účinků potvrzovacích, kdy recipient hledá v četbě potvrzení svého stanoviska, má literatura také instrumentální a prestižní účinky. To znamená, že přináší informace a rady při řešení praktických životních problémů a vede k identifikaci s postavami, které dosahují určitých cílů, tedy posiluje čtenářovo odhodlání vzepřít se nepřízni osudu.¹³⁰

Nakonečný vysvětluje, že i čtená informace prochází osobností recipienta a vyvolává jisté účinky, může být duchovním podnětem, ovlivňuje jeho psychologii a má orientační a co je důležité také motivační účinky. Kniha je prostředek společenské komunikace, a jako takový dokáže promlouvat k recipientovi, ovlivnit jej a také motivovat.¹³¹

V případě Stephena Chboskyho poskytuje kniha čtenáři přímo návod, jak přistupovat v podstatě k jakýmkoli nepříjemným pocitům. Na příkladu svého literárního hrdiny Chbosky vysvětluje, že nejdůležitější je, aby člověk nezanevřel na sebe samého a snažil se nahlédnout do svého nitra, a to tím, že si bude všimát vlastních pocitů a prožitků, přičemž musí být zcela upřímný a otevřený. Ještě praktičtější je pak myšlenka „sepisování“ zážitků a vlastních emocí do dopisů nebo například do osobního deníku.

Neméně důležitá je podpora, která z knihy vyzařuje v podobě naděje a víry v lepší budoucnost. „*Zítřej začne můj druhý rok na střední. A věř tomu, nebo ne, fakt se ho vůbec nebojím. Nejsem si jistý, jestli budu mít čas psát další dopisy, protože možná budu mít dost práce s tím, abych se ,zapojil‘.*“¹³²

Kniha *Ten, kdo stojí v koutě* poskytuje terapii hned ve dvou rovinách. Jednak v rovině literární postavy, dále v rovině čtenářské. V první řadě zobrazuje tento román "proces uvědomění" hlavního hrdiny, který si pomohl tím, že veškeré své pocity a trápení sepsal, čímž si je plně uvědomil a posléze retrospektivně odhalil kořeny svých současných problémů. Zároveň pro mladého recipienta tohoto románu představuje četba neustálé vybízení k přemýšlení o zcela zásadních otázkách života i k přehodnocování dosavadních postojů a hodnot. Druhá možná terapeutická rovina tohoto literárního díla tedy směřuje k jeho recipientovi.

Čtenáře, který trpí podobně jako Charlie smutnými náladami a nepochopením ze strany okolí či jinými podobnými psychickými problémy, Chbosky uklidňuje a ujišťuje jej

¹³⁰ NAKONEČNÝ, M. *Psychologie čtenáře. I.* Praha, 1965, s. 5.

¹³¹ Tamtéž, s. 11–12.

¹³² CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě.* Praha: Brio, 2012, s. 201.

o tom, že jakékoli pocity jsou za určitých okolností přirozené a není třeba se za ně stydět či dokonce trestat. Je však důležité si tyto pocity uvědomit, přiznat jejich existenci, i v případě, že nás to zraňuje, a nakonec hledat způsob, jak je odstranit, což bývá v některých případech možné pouze s pomocí odborníků.

Čtenář románu *Ten, kdo stojí v koutě* nahlíží do vnitřního světa dospívajícího chlapce a duše i psychiky oběti sexuálního zneužívání zcela realisticky, velmi přesvědčivě a přitom bez patosu. Z dopisů adresovaných neznámému chlapci poznává Charlieho skutečnou osobnost, přičemž odhalovány jsou hlavně upřímné emoce tohoto hlavního hrdiny. Charlie se navíc snaží adresátovi svých dopisů a výpovědí vysvětlit důvody vlastního chování. Nevědomě si tak vlastními silami nahrazuje terapeutickou pomoc, když v okamžicích sebereflexe odhaluje kořeny svého dávno zapomenutého traumatu.

Při opětovném čtení románu přicházíme k potvrzení názoru, že je Stephen Chbosky velice přesvědčivý ve znázornění vnitřního prožívání dospívajícího chlapce, navíc poznamenaného traumatickou zkušeností z dětství. Díky způsobu, jakým knihu napsal, můžeme toto dílo zařadit mezi takovou literaturu určenou dětem a mládeži, která dokáže intenzivně oslovit recipienta a působit na něj v několika ohledech. Jak bylo již vysvětleno v předešlých kapitolách, detabuizací závažných témat seznamuje čtenáře s nejrůznějšími nebezpečnými vlivy, jimž děti poměrně často čelí, zobrazuje jejich průběh a varuje před možnými důsledky, čímž poskytuje potřebné informace určené k prevenci proti těmto škodlivým vlivům. Je však velmi pravděpodobné, že důležitou roli může četba literatury tohoto druhu sehrát také v souvislosti s recipientem, který se již v podobně komplikované či dokonce traumatizující situaci nalézá, a to tím, že mu nabídne návod, jak se z ní dostat a své problémy řešit, popřípadě si vlastní situaci vůbec uvědomit.

Pozitivní účinky působení určitých děl literatury pro děti a mládež v souvislosti s touto problematikou závisí na zkušenostech a osobnosti jednotlivých čtenářů a také na tom, zda daná kniha splňuje kritéria, o nichž pojednávala především druhá kapitola této práce. Autoři Doupalová, Bariaková, Sladová, Lišovská, Hnidáková, Hrdličková, Šubrtová, Rozehnalová, Žemberová, Urbanová, Vala a další nepochybují o možnostech literatury, která hraje důležitou roli v prevenci proti mnoha škodlivým vlivům ve vztahu k dětem a mladistvým. Mnozí však konstatují, že některá umělecká literární díla působí na svého recipienta ještě silněji. Vzbuzují soucit a naději na zlepšení vlastní krize i návod, jak hledat pomoc (Hrdličková, 2009), nahrazují dítěti přímou zkušenost (Šubrtová, 2007), učí děti

sociálnímu cítění, probouzí touhu změnit svůj život a podávají jakousi pomocnou ruku při řešení komplikovaných situací (Sladová, Lišovská, Hnidáková, 2014).

V případě čtenáře, který se již v určité ohrožující životní fázi vyskytuje, mohou příběhy podobných hrdinů vnést do problematiky světlo a nabídnout možnosti a východiska řešení z této nežádoucí situace. V takovém případě pak můžeme hovořit o téměř terapeutické nebo didaktizující tvorbě (Sladová, Lišovská, Hnidáková, 2014) či jak píše Šubrtová, o umělecké literatuře, která vytváří jistou terapeutickou pomoc¹³³.

Z pohledu psychologie se k potřebě vzoru vyjadřuje například Balcar. Píše, že nápodobou či „učením podle vzoru“ vzniká terapeutická interakce, která slouží jako motivační pobídka a má často rozhodující úlohu jako ukázka dítěti, jak si samo může v kritických situacích lépe počínat. *„Vzorem bývá zpravidla skutečná osoba v okolí dítěte (někdy to však může být i oblíbená postava literární či filmová...), k níž má pacient dobrý citový vztah a jejíž chování je pro ně dostatečně silnou pobídkou k pokusům o napodobení v problémových situacích. Dítě dostává příležitost sledovat jiné, úspěšnější chování vzoru. Nejsilněji tím bývá motivováno k pokusům o napodobení tehdy, prožívá-li terapeuticky navozenou osobní situaci vzoru jako vlastní problém a žádoucí chování vzoru v ní vnímá jako přijatelné řešení také pro sebe. Jakmile se po příkladu poskytovaném vzorem samo pokusí o obdobné zvládnutí situace, začnou se uplatňovat další terapeutické vlivy (zpevnování pokroků v žádoucím směru, vyhasínání či protipodmiňování dosavadních patologických odezev aj.).“*¹³⁴

Před závěrem své práce bych ráda vyslovila přání či připomněla, že povinností dospělých je, aby chránili děti před nebezpečím, jež na ně číhá všude kolem, naneštěstí i v kruhu nejbližších osob, kde jej děti očekávají nejméně. Literatura pro děti a mládež může v tomto ohledu nabídnout pomoc i v případech, kdy je obtížné navázat s dítětem či mladistvým bližší kontakt, avšak neměla by být jediným zdrojem pomoci.

¹³³ ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 16.

¹³⁴ BALCAR, K. Psychoterapie u dětí a dospívajících. In ŘÍČAN, P. a kol. *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 521.

ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se zaměřila na detabuizaci vybraných motivů a témat v literatuře pro děti a mládež, která spolu s vysokou mírou autenticity a psychologizace příběhů a literárních postav zvyšuje schopnost působit a ovlivňovat své čtenáře.

Příběhy, které tematizují sociálně patologické jevy a otevřeně zobrazují literárního hrdinu jako člena dysfunkční rodiny, mohou v působení na recipienta sehrát důležitou a mnohdy zcela zásadní roli. V některých případech zprostředkovávají informace o nežádoucích sociálních jevech, aby čtenáře poučily a varovaly před možným nebezpečím. V takovém případě lze hovořit o potenciálu literatury k ochraně dětí a mládeže před nežádoucími jevy. Jindy nabízí mělecký text svému recipientovi přímé návody, jak řešit různé komplikované situace, přičemž poskytuje i naději a víru ve zlepšení této situace. Literární postavy bojující proti těžkému osudu, čelící strachu a bolesti, vypořádávající se s osobními traumaty, mohou být vzorem pro čtenáře s podobnými zkušenostmi. Kniha nabízí mladému čtenáři srovnání s vlastní krizí a také inspiraci, jak jí čelit. Pro ty, kteří nic podobného nezažili, je pak zdrojem informací. Během četby získává recipient povědomí o dané problematice, vytváří si určité názory a zastává jistá stanoviska. Z těchto důvodů dnes v souvislosti s některými knihami zmiňují určití autoři, kromě funkce estetické, informativní, formativní a dalších, též možnou terapeutickou funkci literatury.

Je samozřejmé, že to, co si z knihy čtenář odnese, záleží na jeho zkušenostech a schopnostech, ovšem obecně můžeme jmenovat několik kritérií, která by měla literatura pro děti a mládež plnit, pokud si za cíl klade terapeutický vliv na svého čtenáře. Důležitou podmínkou je vysoká míra autenticity, popřípadě naléhavosti příběhu. Přitom by však z vyprávění neměl vyznívat moralistický akcent, který by působil jako násilné poučování. To vše koresponduje s názorem, že je důležité, aby autor vycházel z psychologických, popřípadě také sociologických poznatků o dítěti a dokázal se vžít do role svého literárního hrdiny, ale také zohlednil věkový rozdíl a myšlení svého předpokládaného čtenáře. Tím přesvědčivěji bude působit jeho text.

Další kritérium literárních děl s terapeutickým potenciálem souvisí s motivací. Kniha by svého recipienta měla určitým způsobem motivovat a povzbuzovat, aby své obtíže řešil a nabídnout mu jasný příklad, či alespoň podněcovat k vlastnímu hledání východisek z obtížné situace. Základním kritériem je ovšem zejména vyjádření naděje v pozitivní vyústění složité situace.

V souladu s cíli práce jsem analyzovala knihu Stephena Chboskyho *Ten, kdo stojí v koutě* a poukazovala na možnosti terapeutického využití, neboť právě toto dílo splňuje výše uvedená kritéria. Život dospívajícího chlapce, který trpí traumatem sexuálního zneužívání, dokázal Chbosky zobrazit velmi věrohodně, což odráží jeho schopnost proniknout do vnitřního světa dospívajícího člověka a zároveň oběti tohoto traumatu. Psychologickou propracovanost románu dokazuje zachycením zejména chlapcových vnitřních myšlenek a pocitů, přičemž volí vypravěče v roli samotného hrdiny románu. S volbou tohoto personálního vypravěče pak souvisí také výběr jazyka, který je v případě Chboskyho zcela v souladu s přirozenou řečí dnešních teenagerů. Vyprávění tak působí ještě věrohodněji a umožňuje čtenáři výraznější identifikaci s literárním hrdinou. Autenticitu textu podporuje i literární forma. Vyprávění formou dopisů působí spontánně, méně stylizovaně a nepodléhá tolik dřívějším normám. V souvislosti s identifikačním potenciálem literatury pak tyto znaky zvyšují vliv uměleckého textu na svého čtenáře.

Chboskyho román otevřeně reflektuje mnohá již zmiňovaná citlivá a ožehavá témata. Hlavní linií příběhu je dospívání a s ním spojené hledání identity, ale také boj s osobním traumatem. Hrdina Chboskyho románu se během vyprávění postupně vyrovnává s pocity frustrace a díky upřímnosti, trpělivosti a schopnosti sebereflexe odkrývá kořeny svých psychických traumat před očima čtenáře. Poté, co projde léčebným procesem, pociťuje celkovou úlevu a nachází ztracenou sebedůvěru i vlastní identitu. Jeho pozitivní myšlenky, chuť do života a slova z epilogu knihy naznačují uzdravení literární postavy. Chbosky vyzdvihuje prostřednictvím literární postavy etické principy. Dospívající hrdina příběhu dokáže vnímat, ale také projevovat lásku, úctu, soucit, chápe prohřešek a vinu a odmítá hrubost i pokrytectví. Právě výše uvedené znaky románu *Ten, kdo stojí v koutě* přispívají k jeho možnému terapeutickému účinku na recipienta.

Nyní jsem ozřejmila důvody, díky kterým lze považovat tento typ literatury nejen za preventivní, ale i potenciálně terapeutický. Jelikož jde stále pouze o teoretické poznatky, považovala bych za vhodné realizovat empirický výzkum zaměřující se na tuto problematiku a otázky s ní související.

V knize Stephena Chboskyho je znázorněn svět, v němž má každý svá trápení a i když nejsou na první pohled vidět, mnohokrát jde o silná a bolestivá traumata. Ale pokud se na okamžik postavíme do kouta a budeme je pouze pozorovat, jako to dělal hrdina Chboskyho románu, možná si některých všimneme. A co víc, možná, že když si svůj koutek ticha, klidu a bezpečí vytvoříme i sami v sobě, objevíme i vlastní traumata a odpovědi na otázky, jež nás tíží. Stačí v něm chvíli postát a připustit si veškeré své pocity, ať už jsou jakkoli bolestivé, či se nám zdají z různých důvodů nepatřičné. Setrvat v onom koutku vyžaduje odvahu být k sobě upřímný.

„To je ten, co stojí v koutě. Vidiš věci kolem sebe. Mlčíš o nich. A rozumíš jim.“¹³⁵

¹³⁵ CHBOSKY, S. *Ten, kdo stojí v koutě*. Praha: Brio, 2012, s. 44.

SEZNAM PRAMENŮ, LITERÁRNÍCH A ELEKTRONICKÝCH ZDROJŮ

Primární literatura

CHBOSKY, Stephen. *Ten, kdo stojí v koutě*. 1. vyd. Praha: Brio, 2012. 212 s. ISBN 978-80-7391-613-8.

Sekundární literatura:

Aktuální otázky literatury pro děti a mládež a její reflexe. 1. vyd. Slavkov u Brna: BM Typo, 2007. 82 s. Ladění, 2007. ISBN 978-80-903707-3-9.

BARIAKOVÁ, Zuzana. *Podoby outsiderstva v literatuře pro děti a mládež*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2012. 125 s. ISBN 978-80-7464-134-3.

Cesty současné literatury pro děti a mládež: dotyky, kontexty, literatura pro mládež a didaktika. 1. vyd. Slavkov u Brna: BM Typo, 2006. 94 s. Ladění. ISBN 80-903339-9-0.

FREY, Jaroslav. *Psychologie čtenáře*. Hodonín, 1929.

GEJGUŠOVÁ, Ivana. *Interpretace uměleckého textu v literární výchově na základní škole*. 1. vyd. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2009. 117 s. ISBN 978-80-7368-729-8.

ISER, Wolfgang. *Apelová struktura textů*. In *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*. 1. vyd. Brno: Host, 2001, s. 39–61. ISBN 80-86055-92-2.

KOPÁL, Ján. *Literatúra pre deti a mládež*. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1987.

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Grada Publishing, 1998. 343 s. ISBN 80-7169-195-X.

LEVINE, Peter A. a KLINE, Maggie. *Prevence traumatu u dětí: průvodce k obnovení důvěry, vitality a odolnosti*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Maitrea, 2014. 275 s. ISBN 978-80-87249-61-1.

Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy. Praha: Obec spisovatelů, 2009. 271 s. ISBN 978-80-904218-3-7.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie čtenáře. 1.* Praha, 1965.

NOVÁK, Radomil, ed. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: komunikace s dětmi ve společné Evropě: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU, 26. listopadu 2004.* 1. vyd. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 2004. 95 s. ISBN 80-7368-001-7.

NOVÁK, Radomil, ed. *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi: humor ve světě dětí: sborník příspěvků z odborného semináře pořádaného katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a Kabinetem literatury pro mládež, jazykové a literární komunikace KČJL PdF OU v listopadu: Ostrava 2001.* 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2001. 105 s. ISBN 80-7042-195-9.

POLÁČEK, Jiří, ed. *Cesty současné literatury pro děti a mládež: tradičnost – inovace: vědecká konference, 27. března 2002 v Brně.* 1. vyd. Slavkov u Brna: BM Typo, 2003. 76 s. Ladění. ISBN 80-903339-0-7.

ROBERT, Jocelyne. *Nenech si to líbit!: Ochrana dítěte před sexuálním zneužitím.* 1. vyd. Praha: Portál, 2013. 93 s. ISBN 978-80-262-0340-7.

ROZEHNALOVÁ, Blanka. Pohádka – i to je život. In *Současnost literatury pro děti a mládež: Liberec 2008.* 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008, s. 113–124. ISBN 978-80-7372-309-5.

RUSŇÁK, Radoslav. *Svetová literatúra pre deti a mládež v didaktickej komunikácii.* 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2009. 203 s. ISBN 978-80-555-0071-3.

ŘEŘICHOVÁ, Vlasta et al. *Literatura pro děti a mládež anglicky mluvících zemí.* Olomouc: Hanex, 2008. 488 s. ISBN 978-80-7409-019-6.

ŘÍČAN, Pavel a kol. *Dětská klinická psychologie.* 4., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2006. 603 s. ISBN 80-247-1049-8.

SLADOVÁ, Jana a kol. *Dětství a dospívání v současné literatuře pro děti a mládež*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 120 s. Monografie. ISBN 978-80-244-4025-5.

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, Jitka et al. *Přehled vývojové psychologie*. 2. nezměn. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. 175 s. ISBN 80-244-0629-2.

ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 127 s. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity; sv. č. 104. ISBN 978-80-210-4413-5.

TOMAN, Jaroslav. *Současná česká literatura pro děti a mládež: (tvorba 90. let 20. století.)* Brno: CERM, 2000. 31 s. Item. Literatura LZ 57. ISBN 80-720-4170-3.

URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. V Olomouci: Votobia, 2003. 363 s. ISBN 80-7198-548-1.

URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století: (reflexe české tvorby a recepce)*. V Olomouci: Votobia, 2004. 457 s. ISBN 80-7220-185-9.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie problémových dětí a mládeže: učební text pro vychovatele obor speciální pedagogika*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita, 2000. 125 s. ISBN 80-7083-378-5.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 5. vyd. Praha: Portál, 2012. 870 s. ISBN 978-80-262-0225-7.

VALA, Jaroslav. *Poezie, studenti a učitelé: recepce, interpretace, výuka*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 271 s. Odborná publikace. ISBN 978-80-244-3922-8.

VALA, Jaroslav. *Poezie v literární výchově*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. 119 s. ISBN 978-80-244-2761-4.

Elektronické zdroje

BRATRŠOVSKÁ, Zdena – HRDLIČKA, František. Jak se rodí outsideri. In *Prostor: společensko-kulturní revue* [online]. 1982, č. 2, s. 20–23. 1998 [cit. 2015-03-7]. Dostupné z: <<http://www.revueprostor.cz>>.

Stephen Chbosky. *Wikipedia* [online]. 2015 [cit. 2015-04-20]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Chbosky>.

THOMPSON, Elizabeth. Stephen Chbosky [online]. 2007 [cit. 2015-04-10]. Dostupné z <http://pabook.libraries.psu.edu/palitmap/bios/Chbosky_Stephen.html>.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Iveta Mikošková
Katedra:	Českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Doc. PhDr. Vlasta Řeřichová, SCs.
Rok obhajoby:	2015

Název práce:	Tabuizované motivy v literatuře pro děti a mládež
Název v angličtině:	Taboo themes in literature for children and youth
Anotace práce:	V práci je popsán stručný vývoj literatury pro děti a mládež směřující k detabuizaci některých témat. Diplomová práce se zabývá analýzou románu <i>Ten, kdo stojí v koutě</i> autora Stephen Chboskyho s důrazem na jeho hlavní témata a motivy a zaměřuje se zejména na možnosti literárního díla v souvislosti s působením na své recipienty.
Klíčová slova:	Literatura, detabuizace témat, dospívání, terapie, Stephen Chbosky.
Anotace v angličtině:	The work describes a brief development of the literature for children and young people with the aim to disclose certain taboo themes. This diploma thesis analyzes the novel <i>The Perks of Being a Wallflower</i> written by Stephen Chbosky with the emphasis on the analysis of main themes and motives and focuses on the impact of a literary work on its recipients.
Klíčová slova v angličtině:	Literature, disclose taboo themes, adolescence, therapy, Stephen Chbosky.
Přílohy vázané v práci:	-
Rozsah práce:	75 stran
Jazyk práce:	Čeština